

UDK: 623.7 (497.6) " 1943/1945 "

DOI: 10.51237/issn.2744-1172.2022.51.197

Izvorni naučni rad

Primljen: 1. 7. 2022.

Prihvaćen: 16. 11. 2022.

Sead Vrana

Federalna uprava civilne zaštite

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

sead.vrana@fucz.gov.ba

Balkansko ratno vazduhoplovstvo i njegova borbena dejstva iznad Bosne i Hercegovine

Apstrakt: Saveznička vazдушna borbena dejstva iznad Bosne i Hercegovine grubo se mogu podijeliti u tri faze. Prva od oktobra/novembra 1943. do maja 1944. godine, druga od maja 1944. godine do prvog septembra iste godine, te treća od septembra 1944. godine do kraja Drugog svjetskog rata. Tokom druge faze saveznička dejstva iznad Balkana su intenzivirana toliko da je za njihovo izvršenje osnovano Balkansko ratno vazduhoplovstvo (Balkan Air Force ili BAF) u junu 1944. godine. Iako je BAF, apriori, slijedio savezničku strategiju na mediteranskom vojištu, polovinom 1944. godine je gotovo u potpunosti sačinjavao cijeli vid vazduhoplovstva u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije. Od osnivanja pod komandom britanskog Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva (Royal Air Force ili RAF) u svom sastavu ili pod neposrednom operativnom kontrolom imalo je jedinice osam nacionalnosti, a na vrhuncu snage raspolagalo je s 19 borbenih i 6 transportnih skvadrona, te koordiniralo sva vazduhoplovna dejstva iznad teritorija Jugoslavije, Albanije i Grčke. Naročit uspjeh BAF je ostvario tokom povlačenja njemačke Grupe armija "E" iz Grčke pravcima kroz Bosnu i Hercegovinu od septembra 1944. do početka operacija za konačno oslobođenje Jugoslavije početkom 1945. godine. Tokom operacija za konačno oslobođanje zemlje BAF je pružao i neposrednu

taktičku podršku jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije. Ovaj članak uvidom u dostupnu arhivsku građu nastoji sintetizirati ratni napor BAF-a uložen u dejstva iznad Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: avijacija, vazdušni rat, vazdušni napadi, Drugi svjetski rat, Balkansko ratno vazduhoplovstvo (BAF), Bosna i Hercegovina.

Abstract: Allied air force combat engagements in Bosnia and Herzegovina can be roughly divided in three phases. First from October/November 1943 until May 1944; second from May to September 1, 1944; and third from September 1944 until the end of the World War Two. During second phase Allied operations over Balkans became so intensive that Balkan Air Force (BAF) in June 1944 had to be established. Even if Balkan Air Force followed Allied strategy on Mediterranean Theater of Operations, from mid-1944 it almost entirely constituted air force of the Yugoslav People's Liberation Army under command of Royal Air Force, BAF was composed of and operationally controlled by units of 8 nationalities, had top strength of 19 combat and 6 transport squadrons and coordinated all air actions over Yugoslavia, Albania and Greece. Unprecedented success of BAF was accomplished during withdrawal of German Army Group "E" from Greece on routes via Bosnia and Herzegovina from beginning of September 1944 to beginning of operations for final liberation of Yugoslavia. During operations for final liberation of the country, BAF provided tactical support to YPLA units. This article tries to use insight in available archive documents to synthesize BAF war effort put in actions in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: air force, air war, air attacks, World War Two, Balkan Air Force (BAF), Bosnia and Herzegovina

Uvod

Balkansko ratno vazduhoplovstvo, Balkan Air Force ili BAF, je po strukturi i nadležnosti bilo jedinstvena saveznička formacija, ne samo na mediteranskom vojištu već u Drugom svjetskom ratu općenito. Formirano je s isključivom svrhom pružanja podrške pokretima otpora

koji su se borili protiv okupatora u Albaniji, Grčkoj, Mađarskoj i naročito Jugoslaviji. Jedinstvenost ove komande ogledala se u činjenici da je, pored izravne komande nad vazduhoplovnim jedinicama taktičkog nivoa iz svog sastava, imala i nadležnost nad koordinacijom pomorskih i kopnenih akcija koje su savezničke snage, stacionirane na Apeninskom poluostrvu, izvodile na suprotnoj obali Jadranskog mora, te koordinaciju vazdušnih dejstava sa strateškim i drugim taktičkim snagama iznad svoje zone odgovornosti. Druga specifičnost ove komande je njen sastav u kojem su bile jedinice: britanskih, grčkih, savezničkih italijanskih, južnoafričkih, jugoslavenskih partizanskih¹ i poljskih grupa, a pod operativnom kontrolom je imala i transportnu grupu američkog vazduhoplovstva, te kombinovanu transportnu i lovačku grupu sovjetskih vazdušnih snaga.² Pored toga Balkansko ratno vazduhoplovstvo je možda i najznačajnije doprinijelo transformaciji partizanskih gerilskih snaga u vojnu formaciju koja je igrala odlučujuću ulogu u porazu njemačkih i kvislinških snaga na Balkanu. Zbog te transformacije područje na kojem su djelovale snage Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije – NOV i POJ, saveznički komandanti su kolokvijalno nazvali “Cinderella Front” ili “Pepeljugin front”.³

U jugoslavenskoj historiografiji do početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća koja se bavila vazduhoplovnim snagama i vazdušnim ratom između 1941. i 1945. godine, dejstva avijacija zapadnih saveznika su opisana prilično skromno⁴, tek okvirno stavljena u kontekst širih borbenih dejstava⁵ ili je naglasak stavljen isključivo na jedinice Narodnooslobodi-

¹ 352. eskadrila RAF (1. eskadrila NOVJ) i 351. eskadrila RAF (2. eskadrila NOVJ).

² tzv. Grupa Sokolov.

³ Paul J. Freeman, *The Cinderella Front: Allies Special Air Operations in Yugoslavia During World War Two* (Montgomery: Air Command and Staff College, 1997), 1.

⁴ Zdenko Ulepić, “Kratok pregled razvoja vazduhoplovne situacija na jugoslovenskom ratištu”, u: *Vazduhoplovstvo u strategiji NOR-a*, ur. Ivo Matović (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986), 29-30.

⁵ Božo Lazarević, *Vazduhoplovstvo u NOR-u 1941-1945* (Beograd: Vojnoizdavački zavod Vojno delo, 1972), 90-93.

lačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije – NOV i POJ⁶ koje su letjele pod komandom britanskog Kraljevskog ratnog vazduhoplovstva – RAF.⁷ Pored ideološkog aspekta, koji je favorizovao dejstva sovjetske avijacije, mnogo ozbiljniji razlog nedostatka detaljnije analize dejstava Američkog armijskog ratnog vazduhoplovstva – USAAF-a, te RAF-a i vazduhoplovstava zemalja Comonwealtha na jugoslavenskom ratištu bila je nedostupnost potpunije savezničke arhivske građe i dokumenata ovdašnjim istoričarima. S druge strane, američki i britanski autori koji su se bavili vazduhoplovnim dejstvima iznad Balkana, akcenat su isključivo stavljali na operacije dostavljanja vojne pomoći vazdušnim putem⁸ i evakuaciju oborenih savezničkih vazduhoplovaca,⁹ odnosno na dejstva strateške avijacije¹⁰.

Kako bi bila popunjena praznina, ili njen dio, u proučavanju vazdušnog rata nad Balkanom, namjera autora ovog članka je da, koristeći dostupnu arhivsku građu, rekonstruiše borbena dejstva Balkanskog ratnog vazduhoplovstva iznad Bosne i Hercegovine u kontekstu ciljeva savezničke komande mediteranskog vojišta i okviru borbenih dejstava NOV-a i POJ-a na jugoslavenskom ratištu.

⁶ 351. squadron RAF (2. eskadrila NOVJ) i 352. squadron RAF (1. eskadrila NOVJ).

⁷ Predrag Pejčić, *Prva i Druga eskadrila NOVJ* (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991).

⁸ Harris G. Warren, *Special Operations: AAF Aid to European Resistance Movements 1943-1945* (Maxwell AFB: AAF Historical Office, 1947).

⁹ William M. Leary, *Fueling the Fires of Resistance: Army Air Forces Special Operations in Balkans During World War II* (Maxwell AFB: Airforce History and Museums Progame, 1995).

¹⁰ Kevin A. Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis: Combat Missions over Europe during World War II* (Lanham, Toronto, Plymouth UK: The Scarecrow Press, 2013); Alun Granfield, *Bombers Over Sand and Snow: 205. Group RAF in World War Two* (Barnsley: Pen and Sword Publishing, 2011).

Borbeni poredak savezničkih vazduhoplovnih snaga na Mediteranu krajem 1943. godine

Po kapitulaciji Italije, već od kraja septembra 1943. godine, savezničke, američke i britanske, uključujući zemlje Commonwealtha, vazduhoplovne snage, bivaju raspoređene na raspoloživim aerodromima na dijelu Apeninskog poluostrva kojeg su kontrolisali Saveznici, a intenzivno su građeni i novi aerodromi.¹¹ U ovom periodu počinje i reorganizacija Mediteranske vazduhoplovne komande prema novim okolnostima rata i zahtjevima ratišta. U decembru 1943. savezničke vazduhoplovne snage su reformisane u Mediteranske savezničke vazduhoplovne snage (Mediterranean Allied Air Force – MAAF) sastavljene od Mediteranskih savezničkih strateških vazdušnih snaga (Mediterranean Allied Strategic Air Force – MASAF), Mediteranskih taktičkih vazdušnih snaga (Mediterranean Allied Tactical Air Force – MATAF), Mediteranskih obalnih vazdušnih snaga (Mediterranean Allied Coastal Air Force – MACAF) koje su izvodile borbena dejstva.¹² Pored operativnih komandi i jedinica, MAAF je objedinjavao i jedinice za podršku. MASAF je u svom sastavu imao američku 15. vazdušnu armiju i britansku 205. bombardersku diviziju. Do maja 1944. godine strateške snage će dostići broj od 1.512 američkih¹³ i oko 300 britanskih bombardera. Zbog stalnog raspoređivanja skvadrona u 205. diviziju i prekomandi iz nje, broj aviona je tokom 1944. godine varirao između 180 i 330.

U sastav MATAF-a ušle su 12. vazdušna armija USAAF i Pustinjske vazdušne snage (Desert Air Force – DAF) koje su se sastojale od 6 vazdušnih pukova RAF-a i dva USAAF-a. Do kraja 1943. godine Saveznici će za dejstva protiv Sila osovine na sjevernom Mediteranu, uključujući Apeninsko poluostrvo, jug Francuske, Balkansko poluostrvo te jugoistočnu

¹¹ Isto.

¹² Wesley F. Craven i James L. Cate, *The Army Air Forces in World War II*, Volume 2 (Chicago, Illinois: Chicago University Press, 1949) 567.

¹³ Richard G. Davis, *Bombing the European Axis Powers-A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939-1945* (Maxwell Air Force Base: Air University Press, 2006), 334.

i srednju Evropu, kao i Jadransko i Egejsko more, imati na raspolaganju 146 američkih i 121 britansku eskadrilu s okvirno 4.900 aviona.¹⁴

Primarni zadaci MASAF-a bili su napadi na industrijske i transportne mete koje su bile van dometa 8. vazduhoplovne armije USAAF-a stacionirane u Engleskoj, te napadi na političke mete u satelitskim zemljama, a to su bila uglavnom transportna čvorišta i industrijska postrojenja koja nisu bila značajna za ratni napor Sila osovine na Balkanu i u jugoistočnoj Evropi, ali značajna vladama satelitskih zemalja.¹⁵ Zadaci MACAF-a su bili podrška američkoj 5. i britanskoj 8. armiji u borbama protiv Sila osovine i napadi na taktičke mete u neprijateljskoj pozadini, uglavnom na Apeninskom poluostrvu i južnoj Francuskoj.¹⁶ Iz operativnih evidencija eskadrila pod komandom RAF-a dostupnih u Nacionalnoj arhivi Ujedinjenog kraljstva, uočljivo je da je MACAF izvodio patrole nad morem i obalom, zaštitu brodskih konvoja, te napade na neprijateljske brodove i pomorski transport s obje strane Jadranskog mora, u Egejskom moru i preko južne obale Apeninskog poluostrva. Principijelno, rana lovačko-bombarderska dejstva na i iza istočne obale Jadranskog mora izvršavale su Pustinjske vazdušne snage, dok je bombarderska dejstva do januara 1944. godine, kada je u DAF-u raspoređeno dodatnih 5 eskadrila lakih i srednjih bombardera, vršila samo 12. vazдушna armija.

Rana saveznička vazдушna dejstva iznad Bosne i Hercegovine

Savezničkim iskrcavanjem na Apeninskom poluostrvu u septembru 1943. godine Jadransko more te njegova istočna obala i njeno zaleđe našli su se na poziciji krila mediteranskog vojišta. Prodorom na prostor ravnica oko grada Foggie u južnoj Italiji, koji je bio izuzetno pogodan za uspostavu

¹⁴ Kažimir Pribilović, *Povijesna grada oko bombardiranja Zadra u Drugom svjetskom ratu* (Zadar: Matica hrvatska Zadar, 2006), 122.

¹⁵ Mahoney, *Fifteenth Air Force against the Axis*, 4-5.

¹⁶ Craven i Cate, *The Army Air Forces*, 440.

aerodroma, saveznička vazduhoplovstva su dobila baze iz kojih su mogla djelovati duž suprotne jadranske obale. U oktobru 1943. godine, savezničke vazduhoplovne snage vrše i prva borbena dejstva iznad istočne obale Jadranskog mora i Balkanskog poluostrva¹⁷ čiji je primarni cilj bio ometanje saobraćaja na istočnom krilu mediteranskog vojišta, brodskog duž Jadrana i željezničkog prugom Beograd – Sofija – Solun,¹⁸ te dejstava njemačkog ratnog vazduhoplovstva – Luftwaffe.

Do kraja aprila 1944. godine saveznički vazdušni napadi u Bosni i Hercegovini bili su usmjereni na željeznicu i aerodrome. Prvi napad na teritoriji Bosne i Hercegovine zabilježen je 4. novembra 1943. godine na željezničku stanicu Gabela.¹⁹ Do aprila 1944. godine u dostupnim izvještajima zabilježen je 31 lovačko-bombarderski napad na vozove na dionici pruge od Mostara do Dubrovnika. Ove napade su vršile uglavnom jedinice iz sastava DAF-a, da bi intenziviranjem dejstava protiv njemačkih snaga u Italiji, MACAF gotovo potpuno preuzeo dejstva s ove strane Jadrana. U prosjeku, učinci dejstava na željeznički saobraćaj u ovom periodu, bili su uglavnom skromni. Tek u pojedinačnim slučajevima poput napada na vozove kod Čapljine²⁰ i Ravnog²¹ rezultati napada su bili značajniji. Pored napada lovaca-bombardera na vozove na području uz južnu granicu Bosne i Hercegovine, bombarderi 12.²²

¹⁷ Sead Vrana, "Vazdušna bombardovanja Sarajeva u Drugom svjetskom ratu", *Historijska traganja*, br. 19 (2020): 280.

¹⁸ Craven i Cate, *The Army Air Forces*, 558.

¹⁹ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (dalje: *Zbornik*), tom V, knj. 21 (Beograd: Vojni istorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1958), 162, Izvještaj zapovjedništva glavnog stožera domobranstva od 8 studenog 1943 god. o napadu jedinica NOV i PO Hrvatske na Koprivnicu, Viroviticu i borbama kod Karlovca, Ogulina, Gospića i Šibenika, dnevno izvješće broj 312, 621.

²⁰ "Operational Reports" (Sheet no. 3 War diary Sixty-sixth fighter squadron A.P.O. 525, November 1943), The 57th fighter group (pristup ostvaren 26. 1. 2022, http://www.57thfightergroup.org/operational_reports.html).

²¹ The National Archives (dalje: NA), London, Air Ministry and successors: Operations Record Books, Squadrons (dalje: AMS:ORB), sign. AIR27/59.

²² "12th Air Force, 57th Bombardment Wing, 321st Bombardment Group, History: November 1944", The 57th Bomb Wing Association (pristup ostvaren: 2. 2. 2022, http://57thbombwing.com/321stHistory/321_BG_1944-11.pdf).

i 15.²³ vazdušne armije USAAF-a su napadali željeznicu i aerodrome i dublje u unutrašnjosti.

Cilj napada na željeznicu koja je prolazila kroz Bosnu i Hercegovinu bio je u otežavanju i sprečavanju snabdijevanja i prevoza trupa između jadranske obale i doline rijeke Save duž koje je vodila strateška komunikacija: pruga Zagreb – Beograd. Iako rezultat u smislu uništene tehnike nije bio spektakularan, mnogo bitniji efekti dejstava savezničke avijacije su se ogledali u činjenici da su i njemačke snage morale odvojiti resurse za zaštitu i popravku pruga i reducirati saobraćaj. Kako su se vazdušni napadi odvijali paralelno s napadima na brodove i pomorski saobraćaj duž jadranske obale, snabdijevanje njemačkih jedinica u centralnoj i južnoj Dalmaciji, te crnogorskom primorju bilo je neredovnije i oskudnije.

Krajem 1943. i početkom 1944. godine mostarski aerodrom Jesenica bio je najintenzivnije napadana pojedinačna meta u Bosni i Hercegovini jer je od septembra 1943. godine bio stalna baza komandi i 1. stafellu (eskadrili) NAGr. 12 (Grupa za taktičko izviđanje 12)²⁴ Luftwaffe. Ova izviđačka eskadrila je predstavljala prijetnju Savezničkim ratnim naporima na sjevernom krilu mediteranskog vojišta jer je snimala pokrete trupa i brodova sve i duž apeninske obale Jadranskog mora, te je njena neutralizacija bio jedan od prioriternih zadataka MAAF-a. Do aprila 1944. godine ovaj je aerodrom napadnut dva puta²⁵ lovačko-bombarderskom i pet puta²⁶ bombarderskom avijacijom. Pored mostarskog, u ovoj fazi vazdušnog rata, napadan je i aerodrom Zalužani kod Banjaluke.²⁷

²³ Davis, *Bombing the European Axis Powers*, CD-ROM Table 1944-1.

²⁴ “Luftwaffe Airfields 1935-1945 Yugoslavia”, The Luftwaffe, 1933-45 (pristup ostvaren 2. 2. 2022, <https://www.wv2.dk/lwairfields.html>).

²⁵ “Missing Air Crew Reprt MACR #1184”, The 57th fighter group (pristup ostvaren 25. 1. 2022, http://www.57thfightergroup.org/missing_air_crew_reports.html); NA, AMS:ORB, sign. AIR27/22/2.

²⁶ “War Diary of the 340th Bombardment Group (Transcribed from US Army microfilm)”, The 57th fighter group (pristup ostvaren 2. 2. 2022, https://57thbombwing.com/340th_History/340th_Diary/12_December1943.pdf); Davis, *Bombing the European Axis Powers*, CD-ROM Table 1944-1.

²⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/23/4.

Prilikom napada 7. lovačkog puka Južnoafričkog ratnog vazduhoplovstva (SAAF) na aerodrom Zalužani, 6. aprila 1944. godine poginuo je vodeći as zrakoplovstva NDH natporučnik Cvitan Galić,²⁸ u momentu pogibije komandant 23. lovačkog jata (eskadrile) na ovom aerodromu, koji je većinu od 45 obaranja protivničkih aviona postigao leteći u Hrvatskoj zračnoj legiji pod komandom Luftwaffe iznad istočnog fronta.

Borbe u vazduhu između savezničkih i njemačkih aviona iznad Bosne i Hercegovine su u ovom periodu bile sporadične. Ipak tokom decembra oboren je transportni avion Junkers Ju-52²⁹ u dubrovačkom zaleđu,³⁰ te Messerschmitt Bf-109G kojim je pilotirao kapetan Joachim Kirschner,³¹ komandant IV grupe 27 JG (lovačke divizije) Luftwaffe, as s 188 priznatih pobjeda kojeg su oborili lovci P-47C Thunderbolt iz 66. skvadrona 57. lovačke grupe USAAF³² nad neumskim zaleđem. Do borbi između njemačkih i savezničkih aviona iznad teritorije BiH je došlo u još dva navrata, a prema operativnim izvještajima eskadrila pod komandom MACAF-a, koji je od oktobra 1943. godine vršio sve operativne vazduhoplovne zadatke nad Jadranom, mnogo više susreta s njemačkim avionima se dešavalo iznad dalmatinskih ostrva, nego nad obalom i u unutrašnjosti.

Do druge polovine aprila i prve polovine maja 1944. godine intenzitet savezničkih vazdušnih napada u Bosni i Hercegovini bio je relativno nizak i ograničen na prostor uz južnu granicu, uglavnom duž željezničke pruge i aerodrome, jer je na taj način ometan ratni napor Nijemaca na

²⁸ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom V, knj. 26 (Beograd: Istoriski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961), 157, Izvještaj zapovjedništva glavnog stožera domobranstva od 7. aprila 1944. o napadu jedinica NOV i POJ na Podravsku slatinu, željezničku stanicu u Sunji i o borbama na Žumberku, kod Brinje, Kistanja i Dugog polja Dnevno izvješće Ia broj 98/44. Operativnog odjela ministarstva oružanih snaga 7. IV 1944 g., 815.

²⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR 27/926/34.

³⁰ U izvještaju NDH navedeno je da je avion oboren iznad Grude, koja se nalazi istočno od Dubrovnika.

³¹ Jochen Prien i Gerhard Stemmer, *Jagdgeschwader 3 "Udet" in WWII: II/JG3 in Action with Messerschmitt Bf-109* (Atglen: Schiffer Military History, 2003), 315-316.

³² "Operational Reports" (Sheet no. 3 War diary Sixty-sixth fighter squadron A.P.O. 525, December 1943), The 57th fighter group (pristup ostvaren 26. 1. 2022, http://www.57thfightergroup.org/operational_reports.html).

Jadranskom moru. Da je primarni cilj ovih dejstava bio suzbijanje dejstava protiv Saveznika, potvrđuje i naređenje Vrhovnog štaba (NOV-a i POJ-a) Glavnom štabu NOV-a i POJ-a Hrvatske da dostave podatke o jačini njemačkih vazduhoplovnih formacija nad Hrvatskom i o bazama s kojih operišu protiv Saveznika³³ koji su potom putem savezničke misije pri Vrhovnom štabu dostavljeni savezničkoj komandi u Italiji. Razlog relativno ograničenog obima misija s ove strane Jadrana bio je u činjenici što je prioritet dan dejstvima na pravcima napada američke 5. i britanske 8. armije u Italiji, pa je nad Balkanskim poluostrvom dejstvovalo uglavnom kad bi nad Apeninskim vrijeme bilo nepovoljno.³⁴ Ovo najbolje ilustruje podatak da su 2. decembra 1943. godine savezničke taktičke snage izvršile rekordan broj od 1.200 borbenih letova od čega je nad Jugoslavijom bilo svega 70.³⁵

Pojačavanje savezničkih vazdušnih dejstava iznad BiH i operacija *Rosselsprung*

Razvojem situacije na Balkanskom poluostrvu Saveznici postaju svjesni potrebe za boljom koordinacijom dejstava s ove strane Jadrana, ne samo vazduhoplovnih već i pomorskih i kopnenih koja su vršili pored pružanja materijalne pomoći, u skladu sa zaključkom Teheranske konferencije.³⁶ Intenzivirano dopremanje savezničke vojne pomoći, uglavnom vazdušnim putem, omogućilo je NOV-u i POJ-u pružanje organizovanijeg otpora okupatoru. S druge strane, otvorilo pitanje pruža-

³³ Miloš Krstić, ur., *Zbornik*, tom II, knj. 12 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1971), 116, Naređenje Vrhovnog štaba NOV i POJ od 8. marta 1944. Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske da dostavi podatke o jačini nemačkih vazduhoplovnih formacija u Hrvatskoj i o bazama s kojima operišu protiv saveznika, 222.

³⁴ Jeff Jefford, "The Balkan Air Force", *Royal Air Force Historical Society Journal*, br. 46 (2009): 64.

³⁵ Bryn Evans, *The Decisive Campaigns of the Desert Air Force 1942-1945* (Barnsley: Pen & Sword, 2012), 181.

³⁶ Air Force Historical Research Agency (dalje: AFHRA), Maxwell, Microfilmed Air Force Publications and Forms (dalje: MAFPF), Pre-B.A.F. Operations, rolna: A6018, okvir 86.

nja lovačke zaštite ranjivim transportnim avionima što je zadatak koji je tokom aprila 1944. godine bio dan eskadrilama DAF-a.³⁷ Krajem aprila 1944. uspostavljen je aerodrom na ostrvu Visu koji su Saveznici koristili, najprije, za popunu aviona gorivom i municijom, a potom na njemu bazirali stalne detašmane eskadrila iz sastava MACAF-a. Ovi detašmani, prvenstveno su služili za zaštitu ostrva, kao isturenog savezničkog položaja na Jadranu, od izviđanja i napada iz vazduha, a potom su vršili patrole iznad dalmatinskih ostrva i borbena izviđanja u unutrašnjosti. Aerodrom na Visu, omogućio je da se vazduhoplovna dejstva prenesu dublje u unutrašnjost, te se, pored već pomenutih napada bombarderske avijacije, intenziviraju lovačko-bombarderski napadi na aerodrome, te željeznički i drumski saobraćaj do linije Bihać – Banjaluka – Tuzla.³⁸ Pored toga, RAF je izveo i prve lovačko-bombarderske napade na njemačke garnizone i jedinice u Trebinju, Stocu, Ljubuškom i Livnu.³⁹ Generalna situacija u proljeće 1944. godine je bila takva da su Savezničke mediteranske vazduhoplovne snage 22. maja 1944. godine tražile od Ministarstva vazduhoplovstva Velike Britanije formiranje vazduhoplovne komande koja bi samostalno djelovala iznad Balkana tako da ne ometa dejstva drugih savezničkih komandi.⁴⁰ Ovim nastupa nova faza savezničkih dejstava iznad Jugoslavije, te samim tim i Bosne i Hercegovine.

Dana 25. maja 1944. godine, njemačke snage pokreću operaciju *Roselsprung* (*Konjićev skok*) koja je u jugoslavenskoj historiografiji zapamćena kao Sedma neprijateljska ofanziva ili Desant na Drvar. Cilj njemačke ope-

³⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/55/7, AIR27/14, AIR27/1886/7.

³⁸ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 25 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1965), 195, Izvještaj Operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 5. maja 1944. o borbama protiv jedinica NOV i POJ na području Jajce – Mrkonjić grad i u istočnoj Bosni, 751; Isto, 202, Izvještaj Operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 11. maja 1944. o borbama protiv jedinica NOV i POJ u Bosni, 765; Isto, 209, Izvještaj Operativnog odjeljenja Ministarstva oružanih snaga NDH od 18. maja 1944. o situaciji u Bosni i na području Gacka, 779.

³⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/634/7.

⁴⁰ AFHRA, MAFPE, Formation of the Balkan Air Force and Coordinating Responsibilities of Commander Balkan Air Force, rolna: A6018, okvir 11.

racije bio je zarobljavanje Vrhovnog štaba i Josipa Broza Tita, te razbijanje NOV-a i POJ-a na slobodnoj teritoriji oko Drvara. Kao odgovor na njemačku ofanzivu i zahtjev za pomoć, upućen putem savezničke misije kod Vrhovnog štaba, Saveznici su pokrenuli niz vazduhoplovnih protivudara na širokom frontu koji se prostirao između rijeka Une, Save i Vrbasa i Livanjskog i Duvanjskog polja, a napadnuti su i njemački aerodromi u Zadru i Zagrebu. Tokom sedam dana, od 25. maja do 2. juna 1944. godine, savezničke vazduhoplovne snage izvršile su više borbenih letova iznad Bosne i Hercegovine nego za prethodnih 6 mjeseci. Dejstvovala su na njemačke aerodrome, jedinice u nastupanju i garnizone na prostorima: Banjaluke, Bihaća, Bosanskog Grahova, Bosanske Krupe, Bosanskog Novog, Bosanskog Petrovca, Glamoča, Knina, Livna i Prijedora. Prvi odgovor na njemačku ofanzivu preuzela je 242. grupa RAF-a iz sastava MACAF-a sa svojim 73,⁴¹ 32,⁴² 185,⁴³ 249,⁴⁴ 253,⁴⁵ i 1435.⁴⁶ eskadrilama aviona Spitfire,⁴⁷ te 1,⁴⁸ 14.⁴⁹ i 82.⁵⁰ lovački pukovi⁵¹ 15. vazdušne armije USAAF-a pod komandom Mediteranskih savezničkih strateških vazdušnih snaga (MASAF) na avionima P-38 Lightning. Ove jedinice su tokom prvih 5 dana izvršile gotovo 400 borbenih letova. U ovim dejstvima RAF je izgubio jedan, a USAAF tri aviona. Između 29. i 31. maja 1944. godine u kontraofanzivu su uključeni

⁴¹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/634/9.

⁴² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/363/9.

⁴³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1141/9.

⁴⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1499/9.

⁴⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/9.

⁴⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/2343/10.

⁴⁷ U Zbirnom izvještaju 32. skvadrona pominje se da je davana lovačka zaštita avionima Hurricane Mk. IV RP 6. skvadrona koji su vršili raketiranje njemačkih trupa u okolini Drvara, ali u izvještaju 6. skvadrona se ne spominju dejstva nad Drvarom. Nejasno je o kojem skvadronu bi se moglo raditi jer je 6. skvadron u to vrijeme bio jedini naoružan avionima Hurricane na mediteranskom vojištu.

⁴⁸ AFHRA, MAFPE, 1st Fighter Group War Diary 1st May 1944 throughout 31. May 1944, rolna: B00040, okvir 1379.

⁴⁹ AFHRA, MAFPF, 14th Fighter Group War Diary, rolna: B00079, okvir 1286.

⁵⁰ AFHRA, MAFPF, 82nd Fighter Group War Diary, rolna: B0167A, okvir 123.

⁵¹ U USAAF-u je vazduhoplovna grupa bila ekvivalent puka, a *wing* divizije, dok je u RAF-u *wing* bio ekvivalent puka, a grupa divizije.

bombarderi iz sastava DAF-a 12.⁵² i 21.⁵³ eskadrile SAAF-a i 223.⁵⁴ eskadri-
le RAF-a. Oni su bombardovali: Livno, Mrkonjić Grad, Bosanski Novi, Ba-
njaluku i Drvar, te selo Prekaja i prevoj Mliništa između Glamoča i Drvara
radi blokade puteva i sprečavanja koncentracija trupa pri čemu su izvršili
126 borbenih letova. Uporedo je dejstvovala i 304. bombarderska divizija
15. vazdušne armije USAAF-a bombardovanjem taktičkih meta u Banjalu-
ci, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, Bihaću, Drvaru, Livnu, Prijedo-
ru i Kninu. Strateški bombarderi su bacili ukupno 611 tona bombi i izvršili
298 borbenih letova⁵⁵ što je oko trećine borbenih letova ukupno izvedenih
tokom sedam dana trajanja savezničke vazdušne kontraofanzive.

Njemačka ofanziva i saveznički odgovor na nju još više su naglasili
problem kojeg je saveznička komanda bila već svjesna i ubrzali formira-
nje posebne formacije čiji će isključivi zadatak biti djelovanje s istočne
strane Jadranskog mora.

Osnivanje i prva vazduhoplovna dejstva BAF-a iznad Bosne i Hercegovine

Dana 7. juna 1944. godine Komandant savezničkih vazdušnih snaga
na Mediteranu izdao je direktivu kojom je osnovana nova formacija
u sastavu MAAF-a čiji je prvenstveni zadatak isporuka vojne pomoći
i vršenje borbenih dejstva nad zapadnim Balkanom. Za komandanta
je postavljen RAF-ov oficir, a na raspolaganje su joj stavljene dvije
eskadrile prekomandovane iz sastava MACAF-a s lovcima Spitfire, dvije
eskadrile Italijanskih savezničkih vazdušnih snaga (ACI),⁵⁶ koje su nakon

⁵² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/173.

⁵³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/269/5.

⁵⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1433/5.

⁵⁵ AFHRA, Microfilmed documents and publications, 15th Air Force Missions Reports
29th May 1944, REEL A6459.

⁵⁶ Aeronautica Cobelligerante Italiana oformljena je od jedinica fašističke Reggia Aeronautica
koje su nakon kapitulacije Italije prešle na stranu Saveznika i borile se protiv Nijemaca do
kraja rata.

kapitulacije Italije, letjele na strani Saveznika s lovcima Macchi Mc. 202 i Mc. 205, te 334. puk RAF-a u čijem sastavu je bilo šest eskadrila RAF, USAAF i ACI s transportnim avionima i modifikovanim bombarderima za dostavljanje pomoći i evakuaciju ranjenika.⁵⁷ Komandantu BAF-a, data je komanda nad vazдушnim snagama, ali mu je data i dužnost da koordinira sve aktivnosti kopnenih snaga i mornarice na balkanskoj strani Jadrana, pri čemu su komandanti kopnenih i mornaričkih jedinica po komandnoj liniji ostajali odgovorni svojim nadređenim komandama.⁵⁸ Naglašeno da će ratno vazduhoplovstvo imati vodeću ulogu u savezničkim dejstvima na zapadnom Balkanu, da je od suštinske važnosti čvrsta koordinacija sva tri vida oružanih snaga na tom području, te da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije pod vodstvom Josipa Broza Tita “partner od najviše važnosti u svim operacijama na Balkanu”. Komanda BAF-a smještena je u Bari, a za komandanta je postavljen vazduhoplovni vicemaršal William Eliot sa zvanjem Air Officer Commanding Balkan Air Force (AOCBAF) koji je 16. juna 1944. godine preuzeo dužnost.⁵⁹

Komandant BAF-a je već 10. juna 1944. godine održao sastanak s Josipom Brozom Titom na Visu na kojem su usaglašeni načini najoptimalnije upotrebe avijacije i planiranja dejstava.⁶⁰ Vrhovni štab NOVJ-a je odmah sutradan, 11. juna, poslao naređenje svim jedinicama:

Saveznička vazduhoplovna pomoć našim snagama od sada biće veća. Da bi se ovo ostvarilo naređujem da se savezničkim vojnim misijama i specijalno odaslatim vazduhoplovnim oficirima stalno daju sledeći detaljni podaci:

- 1) *Sva neprijateljska kretanja, koncentracije, namere neprijatelja, razna slagališta, aerodromi i aktivnost neprijateljske avijacije.*

⁵⁷ AFHRA, MAFPE, Formation of the Balkan Air Force and Coordinating Responsibilities of Commander Balkan Air Force, rolna: A6018, okvir 13.

⁵⁸ AFHRA, MAFPE, Formation of the Balkan Air Force and Coordinating Responsibilities of Commander Balkan Air Force, rolna: A6018, okvir 11.

⁵⁹ AFHRA, MAFPE, Formation of the Balkan Air Force and Coordinating Responsibilities of Commander Balkan Air Force, rolna: A6018, okvir 13.

⁶⁰ AFHRA, MAFPE, Support by BAF for the Operations of the Yugoslav Partisans, rolna: A6018, okvir 17.

- 2) *Gradovi i sela koja drže partizani, putevi koje koriste partizani i maksimalan broj naših transportnih vozila na tim putevima, granice slobodne teritorije, napredovanje naših i neprijateljskih snaga.*
- 3) *Zahteve za bombardovanje trenutnih taktičkih ciljeva neka postavljaju sami štabovi.*
- 4) *VŠ će obezbediti bombardovanja u skladu većih operacija naših snaga, strategijska bombardovanja, davati prvenstvo bombardovanjima na pojedinim sektorima itd.⁶¹*

Do jula 1944. godine, BAF neće početi operativno djelovati, već će tokom juna vazduhoplovna dejstva izvršavati DAF i MACAF intenzivnije nego u prvoj polovini maja 1944. godine. Iznad Bosne i Hercegovine su 12.⁶² eskadrila SAAF-a, 32,⁶³ 73,⁶⁴ i 249.⁶⁵ eskadrila RAF-a izvršile 42 zadatka sa 155 borbenih letova do linije Bihać – Banjaluka – Bijeljina na sjeveru. Najviše napada bilo je usmjereno na željeznički i drumski saobraćaj, po 24 na svaki, te su 3 napada izvršena na trupe i taktičke mete i tri na aerodrome Ceravci, Zalužani i Rajlovac. U napadu na aerodrom Rajlovac 30. juna, oboren je avion 73. eskadrile.

Prvog jula 1944. godine, BAF zvanično izvodi prva borbena dejstva, dvije misije borbenog izviđanja na dionicima Livno – Sinj i Knin – Bihać. Tog dana su iznad Bosne i Hercegovine Spitfirei Mk.Vc 253.⁶⁶ eskadrile napali i uništili vozila i kamione na putu između Livna i Šuice. Tokom prvog mjeseca dejstava, borbeni raspored BAF-a sastojao se od 281. puka s 32, 73, 249. i 253. eskadrilom RAF-a sa Spitfireima Mk. V, Mk. VIII i

⁶¹ Sekula Joksimović, ur., *Zbornik*, tom II knj. 13 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1983), 112, Obaveštenje Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 11. juna 1944. operativnim štabovima NOVJ-a da predstoji veća saveznička vazduhoplovna podrška snagama NOVJ-a i naređenje šta moraju preduzeti da se ona ostvari, 270.

⁶² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/173.

⁶³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/363/11.

⁶⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/643/11.

⁶⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/11.

⁶⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/13.

Mk. XI, 283. puka s 213. eskadrilom RAF-a s Mustang Mk. III (P-51B/C),⁶⁷ 283. puka s 39. eskadrilom RAF-a s Beaufighter Mk. X RP, te 254. puka s 13. eskadrilom Kraljevskog grčkog ratnog vazduhoplovstva (Royal Hellenic Air Force – RHAF) lakih bombardera Baltimore Mk. IV⁶⁸ koji je prekomandovan iz Bliskoistočne komande RAF-a. Posmatrajući ovu formaciju BAF je raspolagao sa 112 borbenih aviona iako nisu svi uvijek bili u letnom stanju, pa je 13. skvadron RHAF tek u oktobru 1944. mogao poletiti sa svih dvanaest aviona iz svog sastava na zadatak. Iako formalno nije bilo u sastavu BAF-a, Italijansko savezničko vazduhoplovstvo je također sudjelovalo u borbenim misijama iznad Balkana. Dejstva tokom jula 1944. godine, BAF je izvodio na širokom frontu od Gospića i sjeverne Dalmacije do željezničke pruge Skoplje – Niš. Prvi put je saveznička avijacija napala ciljeve po zahtjevu jedinica NOV-a i POJ-a u Bosni i Hercegovini. Tokom napada 6. proleterske divizije na Livno i Tomislavgrad,⁶⁹ u prvim danima mjeseca jula 1944. godine, 73. eskadrila RAF-a je napala njemačke položaje u Livnu, Tomislavgradu, Malovanu i Šuici.⁷⁰ Fokus podrške BAF-a NOV-u i POJ-u tokom juna 1944. godine je bio u Crnoj Gori gdje su njemačke snage pokrenule operaciju *Draufganger*,⁷¹ u jugoslavenskoj historiografiji poznatu kao *Andrijevička operacija*, u koju je bila uključena i Luftwaffe. Kako je dio dejstava u ovoj operaciji prenesen na područje BiH, radi rasterećenja jedinica NOV-a i POJ-a u Crnoj Gori 32. eskadrila⁷² RAF-a je napadala njemačke trupe u Stocu, Gacku i Bileći. BAF je tokom mjeseca izveo 910 borbenih letova, od čega 164 iznad BiH.

⁶⁷ Tokom prvih mjesec dana 213. eskadrila je bila podređena komandi 254. puka.

⁶⁸ AFHRA, MAFPE, Detail Month Summary July, rolna: A6018, okvir 103.

⁶⁹ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 27 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1967), 16, Obavještenje štaba 6. proleterske divizije “Nikola Tesla” od 6. jula 1944. štabu 5. korpusa o novom napadu na Livno i o daljim namjerama, 98.

⁷⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/634/13.

⁷¹ Dragoslav Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1979), 103, Izvještaj 21. SS-brdske divizije “Skenderbeg” od 1. avgusta 1944. Komandi 21. Brdske armijskog korpusa o toku i rezultatima operacije “Draufgenger” na prostoru Andrijevac – Berane – Murino, 470.

⁷² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/363/13.

Od 43 borbena zadatka, dva su bila bombardovanje željezare u Zenici i željezničkih radionica u Sarajevu koje je izvela 13. eskadrila RHAF-a pri čemu je izgubila jedan bombarder iznad Sarajeva.⁷³ Lovci i lovci-bombarderi 32,⁷⁴ 73,⁷⁵ 213,⁷⁶ 249.⁷⁷ i 253.⁷⁸ eskadrile RAF-a su izvršile 36 zadatka. Željeznički i drumski saobraćaj i infrastruktura napadnuti su 28⁷⁹ puta, najčešće duž pruge: Brod – Sarajevo – Mostar – Dubrovnik, dok su trupe i taktičke mete napadnute 10 puta i dva puta aerodrom u Sarajevu na kojem su uništena četiri aviona, a pet je oštećeno. Dva puta je bombardovana željezara u Zenici što su jedini zabilježeni napadi BAF-a na industrijska postrojenja u Bosni i Hercegovini. Jedan avion koji je prisilno sletio izgubila je 253. eskadrila nakon što je pogođen u okolini Bugojna.

U augustu 1944. godine je borbeni nalet i nivo dejstava BAF-a nad Bosnom i Hercegovinom bio nešto veći nego u junu, ali je udio u ukupnim dejstvima BAF-a bio manji. Iznad BiH su tokom mjeseca izvršena 183 od ukupno 1.653 borbenih letova BAF-a. Pri tome je na 49 borbenih zadatka, 29 puta dejstvovano na željeznički saobraćaj i infrastrukturu, 8 puta na drumski saobraćaj, te 11 puta na trupe i taktičke mete i jednom je napadnut aerodrom u Sarajevu. Također je, prilikom lovačke patrole, 213. eskadrila⁸⁰ RAF-a oborila njemački izviđački avion iznad Doboja. Tokom augusta 213. eskadrila prekomandovana je u MACAF, ali su umjesto nje u 281. puk BAF-a raspoređene novoformirana 352. eskadrila, tj. 1. eskadrila Narodno oslobodilačke vojske Jugoslavije sa Spitfireima Mk. V i 6. eskadrila RAF-a s Hurricaneima Mk. IV RP. Zatim, 16. i 19. eskadrila SAAF-a s Beaufighterima Mk. X raspoređene su

⁷³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/188/13.

⁷⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/363/13.

⁷⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/634/13.

⁷⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1317/13.

⁷⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1499/13.

⁷⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/13.

⁷⁹ Na pojedinim borbenim zadacima avioni poput ofanzivnih izviđanja su napadali više meta, dok ponekad nisu uočavali nikakve mete, stoga broj napadnutih ciljeva ne mora odgovarati ukupnom broju zadatka.

⁸⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1317/16.

u 283. puk, a 25. eskadrila SAAF-a lakih bombardera Ventura u 254. puk. Time je brojno stanje povećano za 64 aviona. Pored toga, italijansko vazduhoplovstvo je nastavilo dejstva pod operativnom kontrolom BAF-a, pa je i broj operativnih letova gotovo udvostručen.⁸¹

Napade na taktičke mete u Bosni i Hercegovini vršila je 249. eskadrila⁸² na području Kalinovika po zahtjevu štaba 12. korpusa NOV-a i POJ-a⁸³ gdje su početkom augusta vođene borbe s njemačkim i četničkim snagama, te je 32. eskadrila⁸⁴ koja je na području Ljubuškog tri dana uzastopno bombardovala snage NDH, utvrđene u manastiru Humac iz kojeg su kontrolisale prelaz preko rijeke Trebižat. Težište dejstava na taktičke ciljeve je ostalo u Crnoj Gori jer su njemačke snage pokrenule ofanzivnu operaciju *Rübezahl*,⁸⁵ poznatu kao *Durmitorska operacija*, radi učvršćivanja kontrole na crnogorskom primorju.

Tokom augusta, Crvena armija prodire u Rumuniju, koja istupa iz rata, i Bugarsku koja kapitulira, čime bivaju ugrožene njemačke strateške komunikacije od juga prema sjeveru. Zbog toga, njemačke snage vrše pregrupisanje i ofanzivne akcije radi zaštite komunikacija, a BAF proširuje dejstva od egejske obale i Grčke, duž dalmatinske obale do sjevernog Jadrana i do rijeke Dunav i pruge Beograd – Sofija – Solun na sjeveru, koncentrišući dejstva na željeznički i brodski saobraćaj kako bi što više otežao kretanje i transporte. Ovakav razvoj situacije u jugoistočnoj Evropi koji je ugrozio pozadinu, prinudio je njemačke snage na povlačenje iz Grčke,⁸⁶ doveo je do operacije u kojoj je prvi put došlo do masovnog sadejstva

⁸¹ AFHRA, MAFPE, Detail Month Summary August, rolna: A6018, okvir 106.

⁸² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1499/16.

⁸³ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 28 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1967), 127, Izvod iz knjige primljenih i predatih depeša štaba 12. korpusa NOVJ za avgust 1944. godine, 510.

⁸⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/363/15.

⁸⁵ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 104, Direktiva broj 2 komandanta Jugoistoka od 7. augusta 1944. godine komandi 2. oklopne armije o težištu dejstava u operaciji "Ribecal", 496.

⁸⁶ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 117, Zapovest komandanta jugoistoka od 29. augusta 1944. komandantu Grupe armija "E" za odbranu područja jugoistoka, 542.

NOVJ-a, BAF-a i savezničke strateške avijacije, duž gotovo svih komunikacija u Jugoslaviji, s posebnim naglaskom na željeznicu.

Dejstva BAF-a iznad Bosne i Hercegovine tokom operacije Ratweek i povlačenja Grupe armija “E” iz Grčke

U prvoj sedmici septembra 1944. godine pokrenuta je operacija *Ratweek*⁸⁷ kojom je trebalo onemogućiti manevar njemačkih jedinica u povlačenju presjecanjem komunikacija, zaustavljanjem saobraćaja i razbijanjem formacija na manje dijelove. Operacija je osmišljena u štabu brigadiru Fitzroya Mcleana, komandanta Britanske vojne misije u Vrhovnom Štabu NOV-a i POJ-a, kako bi njemačke snage, koje se povlače s jugoistoka, bile spriječene da se pregrupišu i pojačaju njemačku odbranu na pravcima nastupanja savezničkih armija.⁸⁸ Za potrebe operacije, Jugoslavija je podijeljena na sektore u kojima su za izvršenje bili odgovorni partizanski komandant i britanski oficiri pri štabovima NOV-a, te su označeni i podijeljeni svi ciljevi (mostovi, vijadukti, željeznički čvorovi i sl.) prema tome da li ih treba uništiti partizanskim napadom ili avijacijom, a Vrhovni štab NOV-a je izdao odgovarajuća naređenja glavnim štabovima.⁸⁹ Operacijom je trebao da bude pokriven prostor od rijeke Dunav na sjeveru, do Jadrana na jugu. Pri tome je dejstvo strateške avijacije usmjereno na strateške pravce povlačenja i komunikacije, a taktička avijacija je zatvarala ostale pravce i pomorski saobraćaj. Kopnene snage NOV-a i POJ-a pomognute britanskim specijalnim snagama, napadale su ciljeve nerentabilne za avijaciju. Operacija je izvedena je od 1. do 8. septembra 1944. godine. Težište vazduhoplovnih dejstava je bilo

⁸⁷ Milovan Dželebdžić, “Dejstva na komunikacije u Jugoslaviji od 1 do 7. septembra 1944. godine – operacija ‘Ratweek’”, *Vojnoistorijski glasnik*, br. 3 (1970): 7-57.

⁸⁸ Fitzroy McLean, *Eastern Approaches* (London: Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1949), 470-474

⁸⁹ Jovan Vujošević, ur., *Zbornik*, tom II, knj. 14 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1981), 64, Naređenje vrhovnog komandanta NOV-a i POJ-a od 1. septembra 1944. glavnom štabu NOV-a i PO-a Srbije da postupi po naređenju primljenom preko britanske vojne misije za rušenje komunikacija, 11.

u Srbiji, što je najvidljivije iz broja ciljeva koje je napala 15. vazduhoplovna armija USAAF. Od 49 ciljeva na koje je tokom operacije *Ratweek* usmjereno 2.348 borbenih letova strateških bombardera, na području Srbije se nalazilo 26 na koje je usmjereno 1.309 borbenih letova, a 19 ciljeva na koje je usmjereno 876 borbenih letova se nalazilo u Bugarskoj, Rumuniji i Mađarskoj.⁹⁰ U Bosni i Hercegovini, strategijski bombarderi su napali četiri cilja sa 160 borbenih letova, željezničku i ranžirnu stanicu i mostove u Sarajevu,⁹¹ te ranžirnu stanicu i željeznički most u Bosanskom Brodu.⁹² Lovci 15. vazduhoplovne armije USAAF, izvršili su 385 borbenih letova u napadima na željeznicu i aerodrome u Srbiji, a 205. bombarderska divizija RAF, koja se također nalazila u sastavu MASAF-a, u dva navrata je polagala protivbrodske mine u Dunav te je bacala propagandne letke iznad jugoslavenskih gradova.

U toku operacije *Ratweek*, BAF je izveo 714 borbenih letova u napadima na željeznički, drumski i pomorski saobraćaj i infrastrukturu, te aerodrome u Grčkoj, Albaniji i Jugoslaviji.⁹³ Kako je fokus dejstva BAF-a bio na južnom dijelu područja operacija, iznad Bosne i Hercegovine je izvršio 17 zadataka s 99 borbenih letova. Najviše borbenih letova su izvele eskadrile: 13. RHAF-a⁹⁴ i 25. SAAF-a⁹⁵ lakih bombardera. One su po četiri puta bombardovale željezničke mostove u Konjicu i Zenici, dva puta željezničku stanicu u Konjicu i jednom trupe u Bugojnu. Lovci-bombarderi su pored toga napali mostove u Konjicu,⁹⁶ Jablanici,⁹⁷

⁹⁰ Iako je sama operacija *Ratweek* izvedena u Jugoslaviji, MASAF i BAF su letove izvodili na mnogo širem prostoru s ciljem potpunog paralizovanja saobraćaja na području koje su kontrolisale njemačke snage.

⁹¹ Vrana, "Vazdušna bombardovanja Sarajeva", 285.

⁹² Davis, *Bombing the European Axis Powers*, CD-ROM Table 1944-1.

⁹³ AFHRA, MAFPE, Operation Ratweek, rolna: A6018, okvir 148-149.

⁹⁴ NA, AMS: ORB, sign. AIR27/188/17.

⁹⁵ NA, AMS: ORB, sign. AIR27/314/3.

⁹⁶ NA, AMS: ORB, sign. AIR27/1499/18.

⁹⁷ NA, AMS: ORB, sign. AIR27/1512/17.

Dobrljinu⁹⁸ i između Jajca i Banjaluke⁹⁹ te su napali vozove na dionica-
ma pruge od Ilidže do Tarčina¹⁰⁰. Zanimljivo je da u nekoliko zadataka
nije primijećeno nikakvo neprijateljsko kretanje.¹⁰¹ Jedinice NOV-a i
POJ-a su istovremeno rušile pruge na područjima na kojima su se kre-
tale, a njemačke okupacione vlasti su do 9. septembra prijavile 12 sluča-
jeva uništenja pruge, mostova i nailaska vozova na mine na dionicama
Sarajevo – Bosanski Brod i Sarajevo – Višegrad,¹⁰² dok su lokalne vojne
vlasti izvještavale da je saobraćaj na pruzi Brod – Sarajevo – Dubrovnik
i od Doboja prema Tuzli potpuno prekinut.¹⁰³

U septembru 1944. godine u BAF-u su iz Bliskoistočne komande
RAF-a prekomandovane 335. i 336. eskadrila RHAF-a sa Spitfireima
Mk. Vc, 6. eskadrila RAF-a s Hurricaneima Mk. IV RP iz MACAF-a, te
4. gruppo¹⁰⁴ s avionima P-39 Airacobra, 5. gruppo s Macchi Mc. 202 i
51. gruppo sa Macci Mc. 205 iz Italijanskog savezničkog vazduhoplov-
stva.¹⁰⁵ 249. eskadrila RAF-a je prenaoružana sa Spitfirea Mk.V na Mu-
stange Mk. III¹⁰⁶, na kojima će letiti do aprila 1945. godine, tako da je
BAF u svom sastavu imao dvije eskadrile opremljene ovim avionima
što mu je omogućilo intenzivnije djelovanje dalje prema sjeveru Jugo-
slavije. Po formaciji, BAF je do kraja mjeseca septembra raspolagao s
256 aviona, te je izvršio 2.436 borbenih letova, od čega 223 iznad Bosne

⁹⁸ NA, AMS: ORB, sign. AIR27/408/18.

⁹⁹ NA, AMS: ORB, sign. AIR27/1748/2.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 29 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968),
146, Dnevni raport Ajnzacgrupe policije bezbjednosti i službe bezbjednosti u Nezavis-
noj Državi Hrvatskoj od 12. septembra 1944. g. dostavljen kao informacija njemačkom
poslanstvu u Zagrebu, Ajnzacgrupa komandno mjesto policije sigurnosti i SD Hrvatska
dnevni. br.: iv -756/43. Pov., 619.

¹⁰³ Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 29, 158, Izvještaj operativnog odjela ministarstva oružanih
snaga NDH od 5. septembra 1944. o situaciji na području Tuzle i Konjica; Dnevno izvješće
Ia broj 249/44. Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga 5. IX 1944. god., 683.

¹⁰⁴ Gruppo je jedinica ekvivalenta eskadrili.

¹⁰⁵ AFHRA, MAFPF, Detail Month Summary September, rolna: A6018, okvir 111.

¹⁰⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR271499/18.

i Hercegovine. Veći dio tih letova bio je usmjeren na željeznicu, pa su u tom 51 zadatku izvršenom iznad BiH, uključujući i zadatke izvršene tokom operacije *Ratweek*, 39 puta napadnuti željeznički saobraćaj, mostovi i stanice, a cestovni saobraćaj sedam puta. Ponovo je bombardovan samostan Humac kod Ljubuškog. Tokom napada 5. korpusa NOVJ-a na Banjaluku¹⁰⁷ Beaufighteri 16.¹⁰⁸ i 19.¹⁰⁹ eskadrile SAAF-a su dva puta raketirala uporišta u kojima su bile utvrđene njemačke i snage NDH. Zanimljivo je da su u vazдушnim napadima na uporišta u Banjaluci učestvovali i avioni koje je NOV i POJ zarobila na aerodromu Zalužani, ali su djelovali pod komandom 5. korpusa.¹¹⁰

Ipak, septembar 1944. godine je obilježen operacijom *Ratweek*. Efekti ove operacije su bili trenutni jer je onemogućen svaki pokret njemačkih trupa ka sjeverozapadu, kao i snabdijevanje trupa u pokretu. Prevoz je, umjesto vozovima, morao biti obavljan cestama i zbog nadmoći saveznika u vazduhu morao se odvijati noću. To je iscrpljivalo zalihe goriva u situaciji kada je snabdijevanje bilo prekinuto, te izlagalo trupe na maršu partizanskim zasjedama, a danju bombardovanju u garnizonima u kojima su se odmarale. Njemačke formacije su prekidom komunikacija bile iscjepkane na manje dijelove i morale su rasporediti jedinice na striktno osiguranje pruga što je oslabilo njihove položaje i spriječilo upućivanje pojačanja.¹¹¹ Zbog zagušenja željeznica, okupacione vlasti su zabranile saobraćaj svih vozova osim za potrebe vojske. Dugoročno, operacijom *Ratweek* je uspostavljen princip po kojem će i u narednim

¹⁰⁷ Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj, 29, 80, Zapovijest štaba 5. korpusa NOVJ-a od 16. septembra 1944. štabovima potčinjenih divizija za napad na Banjaluku i Bosansku Gradišku, 151.

¹⁰⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/228.

¹⁰⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/255/3.

¹¹⁰ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom X, knj. 1 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1966), 85, Naređenje štaba 5. korpusa NOVJ od 22. septembra 1944. potčinjenim jedinicama o organizaciji sadejstva sa avionima na bojištu, 183.

¹¹¹ Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 29, 153, Izvještaj štandartenfirera Rekvarda od 29. septembra 1944. njemačkom poslanstvu u Zagrebu o nepovoljnom razvoju situacije kod Banje Luke, 653.

mjesecima biti vođene borbe na prostoru Jugoslavije i uvedena saveznička vazduhoplovna dejstva nad ovim prostorom u novu fazu. Ovo će imati naročito uticaja na borbe u Bosni i Hercegovini nakon što Crvena armija potpuno presječe željezničku prugu Beograd – Sofija – Solun, a Grupa armija “E” se bude prinuđena povlačiti kroz južnu Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu.

Iako je tokom oktobra 1944. godine BAF izvršio 480 borbenih letova manje nego prethodnog mjeseca, skupa sa NOV i POJ je nastavio eksploatirati rezultate operacije *Ratweek*. Borbeni poredak je ostao nepromijenjen, no loše vrijeme, zbog kojeg su neki zadaci prekinuti, je utjecalo na smanjen intenzitet dejstava. Tokom mjeseca oktobra, fokus dejstava je bio na Crnoj Gori i rutama njemačkog povlačenja iz Grčke Egejskim i Jadranskim morem, te željeznicom prema sjeveru, zbog čega je BAF rasporedio detašmane na aerodrom Araxos u Grčkoj s kojeg su se povukle njemačke snage.¹¹² U Crnoj Gori NOV i POJ su vodile žestoke borbe s njemačkim 21. korpusom i prijetile njegovom opkoljavanju i razbijanju, te su dejstva BAF-a vršena kako bi bio smanjen pritisak Grupe armija “E” koja je nastupala iz Albanije i Makedonije ka Crnoj Gori. Iznad Bosne i Hercegovine, BAF je izvršio 25 zadataka sa 138 borbenih letova. Bombardovana je željeznička stanica u Mostaru koju su 4. oktobra u dva naleta napali bombarderi 13. RHAF-a¹¹³ i 25. SAAF-a¹¹⁴ eskadrila s ukupno 17 efektivnih borbenih letova, a 13. skvadron RHAF je bombardovao i Sarajevo,¹¹⁵ te koncentraciju trupa u Hutovu i još jednom u Mostaru. Tokom oktobra, 335.¹¹⁶ i 336.¹¹⁷ eskadrile RHAF-a na Spitfireima Mk. V su izvršile svoje jedine borbene letove iznad BiH, sedam puta s ukupno 28 borbenih letova napale su željeznički i drumski saobraćaj između Mostara i Konjica, pri čemu je iznad Jablanice oboren avion 335. eskadrile. U oktobru su sve tri

¹¹² AFHRA, MAFPE, Detail Month Summary October, rolna: A6018, okvir 114.

¹¹³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/188/20.

¹¹⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/314/4.

¹¹⁵ Vrana, “Vazdušna bombardovanja Sarajeva”, 286.

¹¹⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1733/55.

¹¹⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1735/39.

eskadrile RHAF-a isključene iz sastava BAF-a i prekomandovane na oslobođene aerodrome u Grčkoj, odakle su nastavile dejstva protiv Nijemaca, ali i dejstva u građanskom ratu koji je u Grčkoj počeo između komunista i nacionalista po oslobođenju od njemačke okupacije. Posljednji zadatak iznad BiH – 16.¹¹⁸ i 19.¹¹⁹ eskadrile SAAF-a su raketirale Nijemce koji su se utvrdili u samostanu u Tomislavgradu,¹²⁰ a 73.¹²¹ eskadrila je prijavila uništenje nekoliko rezervoara goriva pokraj Viteza u fabrici željezničkih pragova.¹²² Na izvršenju borbenog zadatka kod Teslića je oboren avion 352. eskadrile, a pilot je poginuo.

Tokom oktobra, nivo vazduhoplovnih dejstava iznad BiH je bio niži u odnosu na prethodni mjesec zbog činjenice da su operacijom *Ratweek* željezničke instalacije uništene toliko da je glavna meta – željeznički saobraćaj bio skoro potpuno obustavljen, a drumski se odvijao isključivo noću, zatim je loše vrijeme spriječilo letenje i uticalo na odustajanje i prekidanje zadataka. Pored toga ratni napor BAF-a je koncentrisan na pravcima povlačenja iz Grčke preko Albanije, Makedonije i Crne Gore gdje se tokom oktobra nalazila glavna njemačkih snaga u odstupanju što se vidi i iz činjenice da je iznad BiH izvršeno svega 6% borbenih letova BAF-a, što je procentualno manje nego prethodnih mjeseci.

Nakon što je 3. ukrajinski front Crvene armije potpuno presjekao prugu Beograd – Solun, te NOVJ i Crvena armija oslobodili Beograd, njemačke snage su se povukle i uspostavile odbranu na liniji Drina – Sava – Dunav – Tisa,¹²³ poznatu i kao Sremski front. Njemačko povlačenje

¹¹⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/228.

¹¹⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/255/4.

¹²⁰ U tom periodu 9. udarna divizija NOVJ vodi borbe na pravcu Livno – Tomislavgrad – Imotski.

¹²¹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/634/19.

¹²² Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 30 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968), 147, Izvještaj Operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH od 19. oktobra 1944. g. o borbama na sektoru Livna, Kalinovika, Gorazda i Grdačca, 842.

¹²³ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 156, Naređenje komande Armijske grupe 'Srbija' od 16. oktobra 1944. potčinjenim jedinicama za organizaciju odbrane na liniji Drina – Sava – Dunav – Tisa i prihvat jedinica koje se bore u rejonu Beograda, 658.

usmjereno je pravcima Podgorica – Trebinje – Stolac – Mostar i Užice – Višegrad – Rogatica – Sarajevo,¹²⁴ pa su vazдушna dejstva iznad BiH intenzivirana uprkos nepovoljnom vremenu. Na pravcu od Raške i Višegrada prema Sarajevu nalazilo se oko 85.000 njemačkih vojnika Grupe armije “E”,¹²⁵ a njen štab je od 15. novembra bio lociran u Sarajevu.¹²⁶ Zbog toga su pravci povlačenja koji su većim dijelom išli kroz Bosnu i Hercegovinu i za Nijemce i za Saveznike imali stratešku važnost.

Osim BAF-a u novembru su iznad BiH dejstvovali lovci-bombarderi DAF-a i taktički bombarderi 12. vazdušne armije iz sastava MATAF-a, te strateški bombarderi i lovci 15. vazdušne armije USAAF-a i 205. grupe RAF-a iz sastava MASAF-a. Težište dejstava BAF-a i dalje je bilo na kopnenim i pomorskim pravcima povlačenja u Albaniji i Crnoj Gori, te na Jadranu, a kako je u Crnoj Gori NOV i POJ opkolila njemački 21. brdski korpus,¹²⁷ detašman 6.¹²⁸ eskadrile RAF-a je bio raspoređen na nikšićki aerodrom odakle je vršio intenzivna borbeno dejstva podrške u ovim borbama. U Bosni i Hercegovini, 12 od 17 eskadrila pod komandom BAF-a su izvršile 167 od ukupno 2.385¹²⁹ borbenih letova. Od 36 zadataka, 21 je bio usmjeren na željeznički saobraćaj, stanice, mostove i prugu na dionicama od Mostara do Sarajeva i od Sarajeva prema Višegradu. Jugoslavenska 351.¹³⁰ eskadrila RAF-a odnosno 2. eskadrila NOVJ-a, koja je letjela u sastavu 281. puka RAF-a, izvršila je prva borbeno

¹²⁴ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 165, Obaveštenje komandanta jugoistoka od 27. oktobra 1944. Vrhovnoj komandi Vermahta o oznakama (šiframa) glavnih marševskih puteva za povlačenje Grupe armija E, 675.

¹²⁵ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 174, Pregled brojnog stanja jedinica potčinjenih grupi armija E na dan 16. 11. 1944. godine, 719.

¹²⁶ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, Prilog br. 2, Izvod iz ratnog dnevnika komande Grupe armija E za period od 1. oktobra do 31. decembra 1944. godine, 1177.

¹²⁷ Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 175, Direktiva komande grupe armija E od 28. novembra 1944. komandama 21. brdskog armijskog korpusa i 91. armijskog korpusa za naročitu upotrebu za proboj iz okruženja 21. korpusa pravcem Kolašin – Mojkovac – Prijepolje – Pljevlja, 721,

¹²⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/77/18.

¹²⁹ AFHRA, MAFPE, Detail Month Summary November, rolna: A6018, okvir 115.

¹³⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/5.

dejstva na dionici pruge Mostar – Sarajevo, a 253.¹³¹ eskadrila je izgubila jedan avion koji je prisilno sletio nakon bombardovanja pruge kod Željuš. Najviše pojedinačnih napada izvršeno je na željezničku stanicu u Konjicu koja je bombardovana četiri puta. Najprije je 25.¹³² eskadrila SAAF-a bombardovala dva puta, drugo bombardovanje je ova eskadrila izvršila nakon što je prenaoružana na srednje bombardere B-26 Marauder, a dva puta je bombardovala italijanska 132.¹³³ bombarderska grupa ACI na avionima Baltimore Mk. IV koja je tokom ovog mjeseca ušla u sastav BAF-a. Deset zadataka je izvršeno protiv drumskog saobraćaja i trupa u pokretu, najviše na putu od Višegrada prema Rogatici i Nevesinja prema Mostaru. U okolini Bihaća su napadani saobraćaj i njemački položaji, a pored napada na zemaljske ciljeve, izvršavane su i misije pratnje bombardera, dok je 19.¹³⁴ eskadrila SAAF-a izvršavala misije fotografskog izviđanja. Napade na koncentracije trupa i drumski saobraćaj na pravcu između Rogatice i Višegrada, izvršili su 213.¹³⁵ i 249.¹³⁶ skvadron RAF-a po zahtjevima 3. korpusa NOVJ-a čija je 27. divizija na tom području vodila žestoke borbe s njemačkim snagama koje su se povlačile prema Sarajevu.¹³⁷

Kako bi onemogućile kretanje njemačkih snaga u novembru 1944. su, kao što je rečeno, nad Jugoslavijom, djelovale su jedinice svih operativnih komandi Mediteranskog savezničkog ratnog vazduhoplovstva, pri čemu je BAF, kao nadležna komanda, koordinirao njihova dejstva.

¹³¹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/21.

¹³² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/314/5.

¹³³ AFHRA, MAFPE, Week Ending 29th November, 1944, rolna: A6018, okvir 479.

¹³⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/255/5.

¹³⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1317/21.

¹³⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1449/21.

¹³⁷ Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 30, 130, Izvod iz knjige depeša 3. korpusa upućenih Vrhovnom štabu NOV i POJ o dejstvima korpusa na području Majevice, Semberije, Romanije i u Dolini rijeke Spreče u novembru 1944. godine, 758.

Iznad Bosne i Hercegovine su 5.¹³⁸ eskadrila SAAF-a, te 112.¹³⁹ i 260.¹⁴⁰ eskadrila RAF-a naoružane Mustanzima Mk. III/IV iz sastava DAF-a izvršile 15 zadataka sa 114 borbenih letova nad prugom između Sarajeva i Broda; 14.¹⁴¹ i 82.¹⁴² lovački puk USAAF-a, iz sastava 15. vazdušne armije USAAF-a, izvršili su šest zadataka sa 127 borbenih letova, a dok su strateški bombarderi 15. vazdušne armije USAAF-a i 205. bombarderske divizije RAF-a bombardovali željezničke mostove u Višegradu, Sarajevu, Zenici, Maglaju, Doboju i Brodu, željezničke i ranžirne stanice u Sarajevu i Brodu, te koncentracije trupa u Višegradu i Rogatici, pri čemu su izvršile 25 zadataka s 642 borbeno leta.¹⁴³ Zbog razloga koji nisu objašnjeni, bombarderi 15. vazdušne armije su bombardovali i Fojnicu u kojoj su se tada nalazile snage NOVJ-a.

Zbog lošeg vremena, gotovo trećina zadataka lovačko-bombarderske avijacije je bila neuspješna jer su se avioni vratili prije nego što su, zbog niske oblačnosti, uspjeli locirati cilj. No, iako je vrijeme značajno uticalo na izvršenje dejstava s obzirom na zabilježeni 451 efektivni borbeni let lovačko-bombarderske avijacije i 668 efektivnih borbenih letova bombardera, svih savezničkih komandi i formacija, novembar 1944. godine je mjesec najintenzivnijih vazdušnih dejstava iznad Bosne i Hercegovine.

Tokom decembra 1944. godine dejstva BAF-a iznad BiH će biti još intenzivnija u odnosu na prethodni period, ali će nepovoljno zimsko vrijeme u januaru 1945. smanjiti broj borbenih letova, čak na manje od 1.000. BAF je značajan dio snaga rasporedio u Grčkoj gdje su dejstvovale protiv komunističkih snaga ELAS, dok je na prostoru Jugoslavije najveći broj operativnih letova izvršio na pravcu Bioče – Mateševo –

¹³⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/68/11.

¹³⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/842/22.

¹⁴⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1538/22.

¹⁴¹ AFHRA, MAFPF, 82nd Fighter Group Operations Summary November 1944, rolna: B0079, okvir 1878.

¹⁴² AFHRA, MAFPF, 82nd Fighter Group Operations Summary November 1944 Isto, rolna: B0167A, okvir 297.

¹⁴³ Davis, *Bombing the European Axis Powers*, CD-ROM Table 1944-1.

Kolašin u Crnoj Gori gdje je uspio prekinuti njemačko povlačenje ka sjeverozapadu. Iznad Bosne i Hercegovine najviše je dejstvovano na pravcu Sarajevo – Brod, a u napade na ovom pravcu ponovo je uključen i DAF. U decembru 1944. godine, BAF je pod direktnom komandom imao 15 lovačkih i lovačko-bombarderskih i tri bombarderska skvadrona s oko 280 aviona, te je izvršio ukupno 2.091 borbeni let. Iako sve eskadrile nisu dejstvovale iznad Bosne i Hercegovine izvršeno je, bez dejstva DAF-a, 260 borbenih letova na 47 zadataka. Ukupno 32 zadataka, su bili napadi na vozove i drumski saobraćaj između Sarajeva i Broda, koje su izvršili 213.¹⁴⁴ i 249.¹⁴⁵ eskadrila RAF-a pod komandom BAF-a i 5.¹⁴⁶ eskadrila SAAF-a iz sastava DAF-a koja je izvršila dva zadatka s 18 borbenih letova. Ove eskadrile su bile opremljene avionima Mustang Mk. III (P-51C) te su zbog većeg doleta izvršavale zadatke na sjeveru BiH. Između Mostara i Sarajeva, izvršeno je deset zadataka, a između Mostara i Nevesinja tri zadataka napada na saobraćaj i željeznicu. Kasarne u Nevesinju su bombardovane šest puta u vrijeme borbi koje je 29. divizija NOV-a i POJ-a¹⁴⁷ vodila protiv njemačkih snaga koje su iz ovog mjesta obezbjeđivale lijevi bok odstupajućih jedinica Grupe armija "E". Po zahtjevu NOVJ-a, čija je 10. divizija¹⁴⁸ vodila borbe s Nijemcima duž komunikacija Sarajevo – Kiseljak – Busovača – Travnik, četiri puta je napadnut Kiseljak¹⁴⁹ i dva puta bombardovana Busovača.¹⁵⁰ Pored 6,¹⁵¹

¹⁴⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1317/24.

¹⁴⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1499/24.

¹⁴⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/68/12.

¹⁴⁷ Fabijan Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 31 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968), 11, Naredenje štaba 29. NOU divizije od 2. decembra 1944. štabu 14. hercegovačke (omladinske) brigade za zaposjedanje položaja sjeverno od Nevesinja i sadejstvo sa 11. hercegovačkom brigadom, 54.

¹⁴⁸ Trgo, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 31, 41, Zapovijest štaba 10. NOU divizije od 11. decembra 1944. štabovima potčinjenih jedinica za dejstva na prostoru Fojnica – Modri Kamen i komunikacijama Kiseljak – Sarajevo i Rama – Prozor, 220.

¹⁴⁹ AFHRA, MAFPF, Balkan Air Force Weekly Summary 22, rolna: A6018, okvir 487.

¹⁵⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/314/6.

¹⁵¹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/77/20.

253,¹⁵² 351.¹⁵³ i 352.¹⁵⁴ eskadrile, napade su izvšavali i 73.¹⁵⁵ i 1435.¹⁵⁶ eskadrila koje su bile pod komandom MACAF-a.¹⁵⁷ Busovaču su, kao i željeznički most u Zenici koji je bombardovan četiri puta s 42 borbena leta napali 25.¹⁵⁸ eskadrila SAAF-a i 28. i 132. grupa ACI-ja.¹⁵⁹ Posljednje strateško bombardovanje Sarajeva u Drugom svjetskom ratu koje je u vojnom smislu bilo neuspješno, izvršila je 205. bombarderska divizija RAF-a iz sastava MASAF-a.¹⁶⁰

U izvršenju borbenih letova iznad BiH, tokom decembra 1944. godine 213. i 352. skvadron su izgubili po jedan avion, 253. i 5. SAAF skvadron po dva aviona. Na izvršenju borbenog zadatka kod Žepča je poginuo major Mileta Protić komandir 352. eskadrile, a 5. skvadron SAAF-a je također imao nesreću da je 6. decembra izgubio šest od jedanaest aviona koji su poletjeli u napad na željeznicu, na dionici Brod – Zagreb, nakon što su upali u loše vrijeme i izgubili orijentaciju.

1944.		Juli		August		Septembar		Oktobar		Novembar		Decembar	
Eskadrila	Tip aviona	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi
		6. RAF	Hurricane										
32. RAF	Spitfire	10	23	12	47	4	12						
39. RAF	Beaufighter					5	20	1	8	2	12		

¹⁵² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/24.

¹⁵³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/6.

¹⁵⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/8.

¹⁵⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/634/23.

¹⁵⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/2343/23.

¹⁵⁷ Dijelovi 73. skvadrona su bili stacionirani u Grčkoj gdje su sudjelovali u podršci nacionalističkim snagama u građanskom ratu.

¹⁵⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/314/6.

¹⁵⁹ AFHRA, MAFPF, Balkan Air Force Weekly Summary 25, rolna: A6018, okvir 531.

¹⁶⁰ Vrana, "Vazдушna bombardovanja Sarajeva", 298.

73. RAF	Spitfire	5	20			1	3	1	3	9	41	3	10
213. RAF	Mustang	3	12	4	16			1	4	3	20	7	27
249. RAF	Spitfire Mustang	6	27	13	48	1	4			1	8	4	29
253. RAF	Spitfire	10	35	11	33	1	4	2	8	5	20	10	46
351. RAF (Y)	Hurricane									10	34	10	41
352. RAF (Y)	Spitfire			6	21	14	52	1	3	3	8	4	15
13. RHAF	Baltimore	2	12	3	18	10	64	5	45				
355. RHAF	Spitfire							4	16				
356. RHAF	Spitfire							3	12				
16. SAAF	Beaufighter					6	22	2	10	1	6		
19. SAAF	Beaufighter					3	12	4	20				
25. SAAF	Ventura Marauder					6	30	1	9			3	27
28. i 132. gruppo ACI	Baltimore									2	18	3	44

Tabela 1: Ratni napor Balkanskog ratnog vazduhoplovstva na zadacima izvršenim iznad Bosne i Hercegovine tokom 1944. godine

Iako su njemačke snage nakon operacije *Ratweek* uspjele ponovo pokrenuti saobraćaj duž pruge Sarajevo – Brod, u novembru i decembru 1944. godine je ponovo potpuno zaustavljen, što nije dugo potrajalo jer je loše vrijeme koje je onemogućavalo letenje išlo naruku njemačkim snagama. U januaru 1945. godine, broj borbenih letova bio je više nego duplo manji, a efikasna blokada saobraćaja je zahtijevala veliki ratni napor. Ipak tokom ovog mjeseca u operacijama izvršenim nad BiH, eskadrile BAF-a i DAF-a su u svojim operativnim izvještajima¹⁶¹ prijavile, između ostalog, 20 lokomotiva i preko 70 vagona koji su uništeni ili oštećeni, te velik broj motornih vozila i drugih prevoznih sredstava.

Njemački 21. brdski korpus Wehrmachta, koji se probio iz okruženja u Crnoj Gori, u januaru 1945. godine je dovršio prebacivanje, na lijevu obalu rijeke Drine, a intenzivirano je povlačenje njemačkih snaga na zapadu Bosne i Hercegovine. Zbog toga su dejstva BAF-a pomjerena

¹⁶¹ The National Archives, London, fond: Air Ministry and successors.

zapadnije, iako su radi lošeg vremena nad kopnom uglavnom bila usmjerena na pomorski saobraćaj prema sjevernom Jadranu. Od 91 borbenog leta, koliko je BAF izvršio u januaru iznad BiH, najveći dio je bio na pravcu Mostar – Sarajevo – Brod protiv drumskog i željezničkog saobraćaja. Dio dejstava je izvršen i u dolini rijeke Lašve gdje su njemačke jedinice pokrenule operaciju *Lawine*¹⁶² protiv snaga NOVJ-a radi osiguranja pravaca povlačenja Sarajevo – Zenica. No i ta dejstva BAF-a su bila sporadična, usmjerena protiv saobraćaja, i bez direktne podrške jedinicama NOV-a i POJ-a. Eskadrile, 351.¹⁶³ i 352.¹⁶⁴ su, osim napada na pravcu Sarajevo – Zenica, napali saobraćaj na Kaoniku i trupe u Kiseljaku, 20 Baltimorea italijanskih 28. i 132. bombarderske grupe ACI-ja su ponovo bombardovale Busovaču.¹⁶⁵ RAF-ova 6.¹⁶⁶ eskadrila je tokom oružanog izviđanja napala aerodrom Butmir kod Sarajeva na kojem su se nalazili transportni avioni, ali zbog jake protivavionske odbrane nije uspjela uništiti nijedan. Najviše pojedinačnih zadataka, po sedam, su izvršile 213.¹⁶⁷ na pruži između Zenice i Broda i 351.¹⁶⁸ eskadrila u napadima na drumski saobraćaj i trupe u Hercegovini. Osim BAF-a, 1435.¹⁶⁹ eskadrila iz sastava MACAF-a je dejstvovala između Mostara i Sarajeva, 260.¹⁷⁰ eskadrila iz sastava DAF-a i Thunderbolts 12. vazdušne armije MATAF-a su napadali željeznički saobraćaj između Sarajeva i Broda, a 82.¹⁷¹ lovački puk USAAF-a, te strateški bombarderi

¹⁶² Džinić, ur., *Zbornik*, tom XII, knj. 4, 201, Izveštaj 104. lovačke divizije od 26. januara 1945. komandi Grupe armija "E" o toku i rezultatima operacije »Llavine« na području Travnika krajem decembra 1944. i početkom januara 1945. godine, 816.

¹⁶³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/8.

¹⁶⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/10.

¹⁶⁵ AFHRA, MAFPE, Balkan Air Force Weekly Summary 26, rolna: A6018, okvir 510.

¹⁶⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/77/22.

¹⁶⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1317/25.

¹⁶⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/7.

¹⁶⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/2343/26.

¹⁷⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1538/26.

¹⁷¹ AFHRA, MAFPE, 82nd Fighter Group Monthly Summary January 1945, rolna: B0168, okvir 118.

205. divizije RAF-a¹⁷² i 15. vazdušne armije USAAF-a¹⁷³ iz sastava MASAF-a su bombardovali mostove u Brodu i kod Doboja.

Iako je osnivanjem BAF-a povećan nivo dejstava za potrebe NOVJ-a, naročito na taktičkom nivou, nikada nije došlo do redovnije neposredne saradnje, niti prave vazduhoplovne podrške jedinicama na terenu. Dejstva BAF-a su najvećim dijelom bila usmjerena na saobraćaj i saobraćajnu infrastrukturu, a manjim dijelom na taktičke mete poput vojnih objekata i koncentracije trupa koje su napadane po zahtjevima jedinica NOV-a i POJ-a upućenim putem savezničkih misija u komandama korpusa koje su u datim područjima vodile borbe. Izostanak značajnije neposredne podrške vazduhoplovstva treba tražiti u tri razloga. Najprije u načinu ratovanja NOVJ-a koji je bio manevarski i gerilski bez jasno definisanih frontova i s brzim premještanjem jedinica u područjima borbi, potom u nezadovoljavajućem stanju sistema veze koji nije omogućavao komunikaciju s avionima koji su letjeli iznad bojišta. Zahtjevi za dejstvo avijacije su upućivani putem korpusnih odjeljenja veze i vrhovnog štaba ili savezničkih vojnih misija, pa je zbog dugog puta od nižih do viših jedinica, te prosljeđivanja zahtjeva komandi BAF-a do samog dejstva prolazio cijeli dan što je u uslovima u kojima su vođene borbe često bilo i prekasno za ostvarivanje neposredne podrške. Jedinice nižeg nivoa pored neodgovarajućih sredstava veze nisu imale ni obučениh oficira za navođenje avijacije koji su mogli navoditi napade iz vazduha na zemaljske ciljeve i nisu poznavali procedure koje su za ovakva dejstva koristili Saveznici. Za potrebe dostavljanja vojne pomoći vazdušnim putem, BAF je na područja pod kontrolom NOV-a i POJ-a rasporedio Balkan Air Force Terminal Teams¹⁷⁴ (Warren navodi i naziv British Air Terminal Section¹⁷⁵) ili BATS timove. To su bili timovi sastavljeni uglavnom od britanskog osoblja, opremljeni radiouređajima

¹⁷² NA, AMS:ORB, sign. AIR 27/1121/8, AIR 27/823/2, AIR 27/393/1.

¹⁷³ Davis, *Bombing the European Axis Powers*, CD-ROM Table 1944-1.

¹⁷⁴ Freeman, *The Cindirela*, 35.

¹⁷⁵ Warren, *Special Operations*, 66.

za navođenje, navigaciju i komunikaciju s avionima u zraku. Iako su ovi timovi organizovali prijem transportnih aviona, oni nikad nisu iskorišteni za usmjeravanje dejstava borbene avijacije, već isključivo za dostavljanje pomoć i evakuacije ranjenika. Među dejstvima o kojima se može govoriti kao o neposrednoj podršci su napadi južnoafričkog 16. i 19. skvadrona na uporišta tokom borbi za Banjaluku kada su jedinice NOVJ-a označile svoje prednje položaje crvenim platnima kako bi bili vidljivi pilotima iz zraka. Ni za dejstva tokom operacije *Ratweek* ne može biti riječi o sadejstvu već više o zajedničkom dejstvu ili dejstvu s istim ciljem. U kontekstu ove operacije bi moglo biti rečeno da su od nje mnogo više koristi imali Saveznici jer je Grupa armija "E" usporena, iscrjepkana, iscrpljena i prinuđena da se borbom probija kroz Jugoslaviju, umjesto da brzim manevrom pojača njemačke položaje na sjeveru. Pri tome su borbu na tlu protiv njemačkih jedinica prihvatale i vodile jedinice NOV-a i POJ-a.

1945.	Eskadrila	Tip aviona	Januar		Febuar		Mart		April	
			zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi	zadaci	borbeni letovi
	6. RAF	Hurricane	2	11	1	5	1	3	9	27
	39. RAF	Beaufighter Marauder			2	33	2	24	1	12
	73. RAF	Spitfire			2	8	12	56		
	213. RAF	P-51 Mustang	7	20	1	4			21	79
	249. RAF	P-51 Mustang	3	11	1	2	4	11		
	253. RAF	Spitfire	2	7	8	19	15	47	7	23
	351. RAF(Y)	Hurricane	7	32	23	73	4	26	1	4
	352. RAF(Y)	Spitfire	3	10	30	109	10	44	4	11
	16. SAAF	Beaufighter					1	8	3	17
	19. SAAF	Beaufighter							5	24

25. SAAF	Marauder			1	6	1	12		
10. i 12. gruppo ACI	P-39 Airacobra			6	24	17	>80	11	-
28. i 132. gruppo ACI	Baltimore			11	121	8	81	5	108
20. gruppo ACI	Spitfire			2	9	3	10		

Tabela 2: Ratni napor Balkanskog ratnog vazduhoplovstva na zadacima izvršenim iznad Bosne i Hercegovine tokom 1945. godine

Podrška BAF-a operacijama za oslobođenje gradova u BiH

U prvim mjesecima NOV i POJ su pokrenule operacije za završno oslobađanje zemlje, a intenzitet dejstava BAF-a je dostigao najviši nivo od osnivanja komande. Iako su dejstva i dalje bila usmjerena na njemački saobraćaj, ipak je ostvarena neposrednija saradnja između jedinica NOV-a, POJ-a i avijacije što je vidljivo i u većem broju napada na trupe i taktičke mete u ovom periodu.

a) Mostarska operacija

Polovinom februara 1945. godine, NOVJ pokreće operaciju radi oslobađanja Mostara.¹⁷⁶ Tokom operacije 351.¹⁷⁷ i 352.¹⁷⁸ eskadrila RAF-a iz sastava BAF-a i 1435.¹⁷⁹ eskadrila RAF-a iz sastava MACAF-a pružaju podršku operaciji. Prvih dana je intenzivno raketiran samostan Humac¹⁸⁰ pored Ljubuškog kojeg je napadala 12. hercegovačka brigada

¹⁷⁶ Miloš Krstić, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 33 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1970), 69, Zapovijest štaba 8. korpusa NOVJ od 12. februara 1945. štabovima potčinjenih jedinica za oslobađanje Mostara, 296.

¹⁷⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/10.

¹⁷⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/12.

¹⁷⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/2343/28.

¹⁸⁰ Prema sedmičnom izvještaju BAF-a br. 30 samostan Humac su napala i tri Mustanga 1. februara, ali u operativnim knjigama 213. i 249. skvadron RAF-a iz sastava BAF-a, te skvadron DAF-a, koji su bili opremljeni ovim avionima ne spominju se napadi na Humac.

NOVJ-a.¹⁸¹ U samostanu su bili utvrđeni dijelovi 3. bojne 9. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruge,¹⁸² a jedinice NOV-a i POJ-a su koristile dejstva avijacije na samostan kao podršku za forsiranje rijeke Trebižat.¹⁸³ Tokom borbi za Ljubuški i Široki Brijeg avijacija je bombardovala utvrđene objekte u Ljubuškom, položaje na Ciganskom Brdu iznad Širokog Brijega, fabriku duhana i konvikt u Širokom Brijegu u kojima su bila utvrđenja. Tokom ofanzive NOV i POJ avijacija je, pored napada na otporne tačke, vršila borbene patrole i napadala saobraćaj na cestama između Ljubuškog, Čitluka, Širokog Brijega, Mostara. Po početku borbi za sam Mostar, dejstva su prenesena kako na objekte u gradu, tako i na položaje snaga Njemačke i NDH oko Mostara. Od 31. januara do 14. februara tri eskadrile koje su učestvovala u podršci jedinicama NOVJ-a izvršile su 148 borbenih letova i 13 puta napale objekte u i pored Ljubuškog, deset puta u i oko Širokog Brijega, pet puta oko Čitluka, pet puta u i oko Mostara, te deset puta saobraćaj na komunikacijama i koncentracije trupa van gradova i oko sela. Najveći broj borbenih zadataka tokom *Mostarske operacije* izvršile su 352. i 351. eskadrila RAF-a odnosno 1. i 2. eskadrila NOVJ-a kojima je komanda BAF-a dala potpunu slobodu za koordinaciju dejstava sa snagama NOV-a i POJ-a,¹⁸⁴ dok su ostale jedinice BAF-a bile raspoređene na drugim zadacima. Prilikom izvršenja borbenog zadatka, pogođen je protivavionskom vatrom i prisilino sletio avion 351. eskadrile.

Iako je neposredna saradnja između avijacije i jedinica na terenu bila bolja, komanda 352. eskadrile je uputila komandi 8. korpusa NOV-a i POJ-a nekoliko primjedbi koje se odnose na dostavljanje nedovoljno

¹⁸¹ Krstić, *Zbornik*, tom IV, knj. 33, 95, Izvještaj štaba 12. hercegovačke brigade od 16. februara 1945. štabu 29. NOU divizije o borbama za oslobođenje Čapljine i Mostara, 440.

¹⁸² Krstić, *Zbornik*, tom IV, knj. 33, 165, Izvještaj stožera 9. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruge od 4. februara 1945. stožeru ustaške vojnice o dejstvima na sektoru Ljubuški – Čitluk, 812.

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Trgo, ur., *Zbornik*, tom X, knj. 1, 272, Izveštaj komande 1. lovačke eskadrile NOVJ od 20. februara 1945. štabu 8. korpusa NOVJ o uočenim slabostima sadejstva avijacije i kopnenih snaga u *Mostarskoj operaciji* i predlozi za uspješniju saradnju u narednim borbenim dejstvima, 517.

preciznih zahtjeva za dejstvom avijacije, te nepotpunih informacija o položajima snaga na osnovu kojih bi mogli biti planirani i izvršavani borbeni zadaci.¹⁸⁵ Tokom izvršenja borbenih zadataka u okviru *Mostarske operacije*, komanda 8. korpusa je prosljedila depeše komandi 352. eskadrile da su avioni BAF-a 5. i 7. februara greškom napali jedinice NOV-a i POJ-a jugoistočno od Čitluka i u samom Čitluku. Eskadrila pod komandom RAF-a prema operativnim evidencijama za mjesec februar 1945. godine i prema sedmičnom izvještaju BAF-a¹⁸⁶, u navedene dane, na prostoru izvođenja operacija, nije dejstvovala iznad Čitluka, a sam incident nije nikada razjašnjen.¹⁸⁷

U januaru 1945. godine RAF je sklopio ugovor s Vrhovnim štabom NOVJ-a o uspostavljanju aerodroma na Prkosu pored Zadra,¹⁸⁸ a već od polovine februara 1945. godine s njega počinje izvršavanje borbenih zadataka. Baziranjem na aerodromu, na jugoslavenskom kopnu, omogućilo je borbena dejstva mnogo dalje na sjever, te pokrivanje značajno većeg prostora. U februaru je BAF u svom sastavu imao 13 lovačkih / lovačko-bombarderskih eskadrila, dvije jurišne i četiri bombarderske eskadri- le nakon što je 39. eskadrila RAF-a prenaoružana s jurišnika Beaufightera na bombardere Maraudere.

Pored vazdušne podrške u borbama tokom *Mostarske operacije* BAF je intenzivno djelovao protiv saobraćaja i komunikacija na pravcu Mostar – Sarajevo – Brod i Bihać – Bosanski Novi, te po koncentracijama trupa u okolini Sarajeva, u Busovači i na Sokocu. Bombarderi 25.

¹⁸⁵ Trgo, ur., *Zbornik*, tom X, knj. 1, 519.

¹⁸⁶ AFHRA, MAFPF, Balkan Air Force Weekly Summary 31-Appendix A, rolna: A6018, okvir 590-594.

¹⁸⁷ U izvještaju komande 1. lovačke eskadrile štabu 8. korpusa iznesena je sumnja na dejstvo neke od italijanskih eskadrila, ali mimo izvještaja BAF-a drugi izvještaji o dejstvima italijanskih eskadrila nisu dostupni.

¹⁸⁸ Trgo, ur., *Zbornik*, tom X, knj. 1, 189, Ugovor Vrhovnog štaba NOV i POJ i Britanske vlade od 6. januara 1945. o formiranju vazduhoplovne baze kod Zadra za potrebe savezničkog vazduhoplovstva, 351.

SAAF-a,¹⁸⁹ 39. RAF-a,¹⁹⁰ 28. i 132. ACI-ja¹⁹¹ izvršili su 154 borbena leta, od čega je gotovo polovina bila u napadima na željezničku stanicu u Konjicu, a ostatak na željezničku stanicu u Bihaću, željeznički most u Zenici, te koncentracije trupa u Busovači i Sokocu. Lovačko-bombarderski napadi su, uglavnom, bili usmjereni na drumski saobraćaj na dionici Sarajevo – Kiseljak – Busovača – Zenica i željeznički saobraćaj između Mostara, Sarajeva i Broda koji su napadale 6,¹⁹² 73,¹⁹³ 253,¹⁹⁴ 351,¹⁹⁵ 352.¹⁹⁶ i 1435.¹⁹⁷ eskadrila RAF-a, željeznički most u Doboju koji su bombardovale 213.¹⁹⁸ i 249.¹⁹⁹ eskadrila RAF-a, te trupe u okolini Sarajeva i u Busovači koje su napale 10. i 12. grupa ACI-ja.²⁰⁰ Ukupno je, uključujući letove u podršci *Mostarskoj operaciji*, BAF u februaru 1945 izvršio 413 borbenih letova iznad BiH. U borbama su izgubljena dva aviona 351. eskadrila, jedan u okolini Mostara, a jedan kod Kiseljaka.

b) Ličko-primorska operacija i oslobođenje Bihaća

U drugoj polovini marta 1945. godine novoformirana 4. jugoslavenska armija pokreće niz ofanzivnih operacija čiji je cilj oslobađanje zapadnih krajeva Jugoslavije od gornjeg toka rijeke Une, preko Like, Gorskog Kotara i Istre do rijeke Soče. U prvoj ofanzivnoj operaciji koja počinje 20. marta planirana su obimna korištenje avijacije u izviđanju, te uznemira-

¹⁸⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/315/2.

¹⁹⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/408/28.

¹⁹¹ AFHRA, MAFPF, Balkan Air Force Weekly Summary 31-Apendix A, rolna: A6018, okvir 590-594.

¹⁹² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/77/24.

¹⁹³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/635/4.

¹⁹⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/28.

¹⁹⁵ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/10.

¹⁹⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/12.

¹⁹⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/2343/27.

¹⁹⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR271317/27.

¹⁹⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1499/28.

²⁰⁰ AFHRA, MAFPF, Balkan Air Force Weekly Summary 31-Apendix A, rolna: A6018, okvir 590-594.

vanju neprijatelja i napadi na uporišta i rezerve na području Like i doline rijeke Une.²⁰¹ Vazdušni napadi na njemačke snage u dolini Une započeti su napadima 16. marta na most u Bosanskom Novom i položaje u okolini Bihaća, da bi bili intenzivirani od 19. marta bombarderskim napadima 39. RAF-ove²⁰² i 25. SAAF-ove²⁰³ eskadrile te 28. i 132. grupa ACI-jeve,²⁰⁴ na uporišta u Bihaću s ukupno 48 borbenih letova. Ovaj napad je bio posljednje borbeno dejstvo 25. eskadrile SAAF-a iznad BiH. Tokom borbi za Bihać, koje su trajale od 21. do 28. marta,²⁰⁵ 6,²⁰⁶ 73,²⁰⁷ 253.²⁰⁸ i 351.²⁰⁹ eskadrila RAF-a i 132.²¹⁰ grupa ICAF-a, izvršile su 12 borbenih zadataka s najmanje 40 efektivnih borbenih letova²¹¹ od čega šest bombarderskih. Dejstva u dolini Une su potrajala do polovine aprila 1945. godine, a avijacija je dejstvovala sve vrijeme protiv uporišta, saobraćaja i saobraćajne infrastrukture. Tokom druge polovine marta 1945. godine na pravcu Bihać – Bosanska Krupa – Bosanska Otoka – Bosanski Novi – Bosanska Kostajnica dejstvovano je ukupno 54 puta s najmanje 265 borbenih letova. Pored uporišta, najviše je napadana saobraćajna infrastruktura, pa je most u Bosanskoj Otoci bombardovan 12 puta, most i željeznica u Bosanskom Novom devet puta, u Bosanskoj Krupi sedam puta, a u Bosanskoj Kostajnici jednom. Njemačke i NDH trupe koje su se utvrdile u starom

²⁰¹ Miloš Krstić, ur., *Zbornik*, tom XI, knj. 4 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1975), 4, Zapovijest štaba 4. armije JA od 18. marta 1945. štabovima potčinjenih jedinica za napad na uporišta u rejonu Lapca, Nebljuha, Udbine i Korenice, 20.

²⁰² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/408/29.

²⁰³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/315/3.

²⁰⁴ AFHRA, MAFPF, Balkan Air Force Weekly Summary 37-Apendix A, rolna: A6018, okvir 659.

²⁰⁵ Krstić, *Zbornik*, tom XI, knj. 4, 8, Izveštaj štaba 8. udarne divizije od 28. marta 1945. štabu 4. udarnog korpusa JA o napadu na Vaganac, Ličko Petrovo Selo, Čelopek i o borbama za oslobođenje Bihaća 50.

²⁰⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/77/25.

²⁰⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/635/5.

²⁰⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1512/30.

²⁰⁹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/12.

²¹⁰ Vidi zabilješku br. 204.

²¹¹ Za lovačko-bombarderske grupe ACI nisu dostupni potpuni podaci, pa je za njih uvršten samo broj zadataka, a nije broj borbenih letova.

gradu Ostrošcu napadnute su šest puta. Bombardovanje mosta u Bosanskoj Otoci 26. marta bilo je posljednje borbeno dejstvo 249.²¹² eskadrile iznad BiH u Drugom svjetskom ratu.

Iako je fokus dejstava bio na podršci operacijama 4. jugoslavenske armije u dolini rijeke Une, BAF je tokom marta napadao komunikacije koje su od Sarajeva vodile prema rijeci Savi, te mostove na Savi. Borbeno je djelovano na pravcima u okolini Sarajeva, te pravcima prema Bosanskom Brodu, Banjaluci i Bosanskoj Gradišci. Most u Gradišci, koji se nalazio na pravcu povlačenja od Banjaluke prema zapadu je napadnut pet puta od čega jednom bombarderima. Također je napadan i most u Zenici. Ukupno je na ovim pravcima izvršeno 105 borbenih letova na 27 borbenih zadataka. Koncentracije njemačkih snaga na Palama, 16. eskadrila SAAF-a je raketirala, dok je tokom borbenog izviđanja terena između Sarajeva i Trnova 352.²¹³ eskadrila RAF-a oborila njemački laki avion pored Sarajeva. To je bio prvi avion koji su oborile jugoslavenske eskadrile koje su se borile u sastavu BAF-a. Do kraja aprila 1944. godine BAF je iznad BiH izvršio 78 zadataka s najmanje 322 borbeno leta.

U prvoj polovini aprila su dejstva u dolini Une nastavljena nešto manjim intenzitetom s 23 izvršena zadatka i najmanje 77 borbenih letova. Najviše napada je ponovo bilo usmjereno na most u Bosanskoj Otoci koji je napadnut šest puta, od čega dva puta bombarderima Baltimorea iz sastava 28. i 132. grupe ACI-ja²¹⁴ s 36 borbenih letova, a most u Bosanskoj Krupi su P-39 Airacobre italijanske 5. grupe ACI napale četiri puta.²¹⁵ Pored dejstava u dolini Une, BAF je nastavio napade duž pravaca povlačenja njemačkih snaga od Sarajeva prema rijeci Savi. Posljednji borbeni zadatak iznad Bosne i Hercegovine izvršila je 39. eskadrila RAF-a²¹⁶ bombardovanjem mosta u Bosanskoj Otoci, 3. aprila. Posljednja dejstva

²¹² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1499/30.

²¹³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/14.

²¹⁴ AFHRA, MAFPE, Balkan Air Force Weekly Summary 40-Apendix A, rolna: A6018, okvir 641.

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/408/31.

iznad BiH tog dana je izvršila i 352.²¹⁷ eskadrila bombardovanjem mosta u Bosanskom Novom, dok je 351.²¹⁸ posljednji put dejstvovala 9. aprila.

c) Sarajevska operacija

Cilj *Sarajevske operacije* je, osim oslobođenja Sarajeva, koje je bilo ključno mjesto za odbranu njemačkih snaga, bio i prodor dolinom rijeke Bosne prema Zenici te dalje prema sjeveru.²¹⁹ Od početka *Sarajevske operacije* direktna vazдушna podrška jedinicama NOVJ-a je zbog lošeg vremena bila gotovo beznačajna, osim šest Beaufightera 16. eskadrile SAAF-a²²⁰ koji su 30. marta napali oklopni voz i njemačko utvrđenje na Palama; drugih dejstava nije bilo. No kako se njemačko povlačenje iz Sarajeva kretalo pravcima koje je avijacija inače uzastupno napadala, sve njemačke snage koje su se kretale ka sjeveru, bilo cestom preko Kiseljaka, Busovače i Zenice ili željeznicom preko Visokog i Zenice prema Doboju i Brodu, našle su se pod udarima. Na dan oslobođenja Sarajeva 213.²²¹ eskadrila RAF-a je tri puta uzastopno napadala njemačke snage na putu od Sarajeva prema Kiseljaku. Do 18. aprila, kada je 1435.²²² eskadrila RAF-a izvršila posljednje savezničko vazdušno dejstvo iznad Bosne i Hercegovine, intenzivno je napadan saobraćaj, dok su 16.²²³ i 19.²²⁴ eskadrila SAAF-a pružile podršku jedinicama NOVJ-a u borbama za Zenicu izvršavajući četiri borbena zadatka od 6. do 10. aprila. Posljednji bombarderski napad izveli su Baltimorei ACI-ja 11. aprila na željezničku stanicu u Zavidovićima.²²⁵

²¹⁷ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1748/16.

²¹⁸ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1747/14.

²¹⁹ Miloš Krstić, ur., *Zbornik*, tom IV, knj. 34 (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1974), 57, Naređenje štaba 5. korpusa JA od 23. marta 1945. štabovima 4. i 10. udarne divizije da pripreme jedinice za pokret ka Sarajevu i za formiranje grupe brigada Zeničkog sektora, 339.

²²⁰ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/27/231.

²²¹ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/1317/32.

²²² NA, AMS:ORB, sign. AIR27/2343/32.

²²³ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/27/231.

²²⁴ NA, AMS:ORB, sign. AIR27/257/1.

²²⁵ AFHRA, MAFPE, Balkan Air Force BAF Combined Daily Intelligence Summary 12. April 1945, rolna: A6019, okvir 418.

Ukupno je od početka *Sarajevske operacije* do posljednjeg dejstva BAF-a izvršeno 48 borbenih zadataka s najmanje 183 borbenih letova u kojima su napadani, najviše saobraćaj i mostovi preko rijeke Bosne i rijeke Save. Podrška *Sarajevskoj operaciji* je bila značajno manja od podrške *Ličko-pri-morskoj operaciji*, te su se dejstva poklopila s višemjesečnom kampanjom ometanja njemačkog transporta između rijeke Save i obale Jadranskog mora. Posljednji saveznički borbeni let je izvršen na ovom pravcu bombardovanjem njemačkih vozova između Dervente i Broda 18. aprila 1945. Posljednji mjesec u kojem je dejstvovao iznad Bosne i Hercegovine BAF je zaključio s 67 zadataka na kojima je izvršio 305 borbenih letova. No to nisu bila posljednja dejstva avijacije u Drugom svjetskom ratu iznad BiH jer su od 9. maja avioni 42. vazduhoplovne jurišne divizije NOV-a i POJ-a, opremljeni sovjetskim avionima, intenzivno dejstvovali protiv četnika na području između Bjelašnice i Zelengore.

U maju 1945. nije bilo borbenih dejstava BAF-a iznad Bosne i Hercegovine. Po završetku Drugog svjetskog rata 351. i 352. eskadrila su ispisane iz RAF-a i stavljene na raspolaganje avijaciji Jugoslavenske armije i od njih je formiran Prvi lovački puk Jugoslavenskog ratnog vazduhoplovstva, dok su se savezničke jedinice povukle na aerodrome na Apeninskom poluotoku.

	Juli 1944.	August 1944.	Septembar 1944.	Oktobar 1944.	Novembar 1944.	Decembar 1944.	Januar 1945.	Februar 1945.	Mart 1945.	April 1945.
Željeznički saobraćaj i infrastruktura	12	29	39	10	21	16	12	21	20	13
Drumski saobraćaj i infrastruktura	16	8	7	2	10	16	8	12	27	43
Aerodromi	2	1					1			
Industrija	2	1								
Trupe i taktičke mete	13	14	13	7	10	17	5	39	30	4

Tabela 3: Struktura ciljeva na koja je Balkansko vazduhoplovstvo dejstvovalo na zadacima iznad Bosne i Hercegovine

Zaključak

Balkansko ratno vazduhoplovstvo je od svog osnivanja imalo okvirnu snagu jedne vazduhoplovne divizije i djelovalo je uglavnom na taktičkom nivou operacija. Za deset mjeseci operativnog djelovanja BAF je izvršio 21.837 borbenih letova, od toga najmanje 2.311 efektivnih borbenih letova na izvršenju 501 zadatka iznad Bosne i Hercegovine. Do osnivanja BAF-a, osnovni cilj savezničkih vazdušnih napada bilo je ometanje saobraćaja duž obale Jadranskog mora i Dalmatinskog zaleđa u cilju otežavanja snabdijevanja, te onesposobljavanje Luftwaffe. U Bosni i Hercegovini, tokom prvih mjeseci savezničkih vazdušnih dejstava, najčešći ciljevi avijacije su bili pruga koja je spajala dolinu Save s primorjem, uglavnom na dionici od Mostara do Dubrovnika, drumski saobraćaj od Mostara prema Jadranu i aerodromi. U ovom periodu nije bilo nikakvih sadejstava avijacije s NOV-om i POJ-om, već su partizanske jedinice uglavnom prikupljale obavještajne podatke o rasporedu njemačkih snaga, transporta i aerodroma i putem savezničkih vojnih misija ih prosljeđivale Saveznicima.

Posmatramo li eskalaciju vazduhoplovnih dejstava koju su Saveznici vršili iznad Balkana u prvoj polovini 1944. godine, osnivanje BAF-a je bilo logičan korak kojim je postignuto nekoliko ciljeva. Najprije su rasterećene jedinice kojima je primarni zadatak bilo izvođenje dejstava iznad Apeninskog poluostrva, a komandovanje i organizacija dejstava na savezničkom istočnom mediteranskom krilu, koje nije bilo u direktnoj vezi s frontom, objedinjeno je u jednom štabu. Iz perspektive Vrhovnog štaba NOV-a i POJ-a početkom dejstava BAF-a, uspostavljena je tješnja saradnja sa savezničkom avijacijom koja je ranije bila relativno skromna, a učinci vazduhoplovnih dejstava su teško mogli biti pravovremeno eksploatisani.

Drugi cilj koji su Saveznici ispunili osnivanjem BAF-a vidljiv je iz strukture ciljeva na koja je BAF djelovao iznad Balkanskog poluostrva, pa samim tim i iznad Bosne i Hercegovine. Saveznicima je Balkan bio istočno krilo mediteranskog vojišta, te su sve pomake njemačkih i kvistlinških trupa, na ovom prostoru posmatrali u okviru ratnih

napora neophodnih za postizanje pobjede kako na samom vojištu, tako i u ratu na evropskom kontinentu. Saveznička doktrina na Balkanu se najbolje odražava u operaciji *Ratweek*, usporavanje, otežavanje manevra i razbijanje njemačkih jedinica na manje formacije dejstvima protiv transportnih sredstava i saobraćajne infrastrukture, te potpuno uništenje jedinica na jugoslavenskom tlu kako bi bilo spriječeno da se pregrupišu i pojačaju njemačke snage na sjeveru. Brigadir Fitzroy Mclean, komandant savezničke vojne misije u Vrhovnom štabu, idejni tvorac operacije *Ratweek*, u svojim memoarima piše da je sumnjao da će Josip Broz Tito, kojem je glavni cilj bilo što brže protjerivanje njemačkih snaga s područja Jugoslavije, prihvatiti takav plan. No, zajednički cilj savezničkih snaga i NOV-a i POJ-a je uslovio zajednička dejstva savezničkog vazduhoplovstva i NOV-a i POJ-a u izvođenju operacije *Ratweek*. Ova operacija, pored toga što je u veoma kratkom periodu dala izvrsne rezultate na terenu, je ispunila saveznički cilj: da na krilu kontroliše njemačke snage koje bi mogle postati prijetnja na frontu. Taj cilj je dugoročno ispunjen jer je *modus operandi* proizašao iz načina izvođenja operacije *Ratweek*; uslovio je da NOV i POJ na kopnu veže njemačke snage. Pored toga, pošto su NOV i POJ preko teritorije Jugoslavije na kopnu spajale frontove koje su, prema njemačkim snagama držale Crvena armija i na istoku, i američka i britanska armija na zapadu, ovim su one uključene u realizaciju strateških savezničkih ciljeva na mediteranskom vojištu. Posmatrano iz perspektive Vrhovnog štaba, razbijanje njemačkih jedinica učestalim vazdušnim napadima na manje grupacije olakšalo je borbu NOV-a i POJ-a jer su u pojedinim bitkama protiv sebe imale manje, i zbog otežanog saobraćaja, lošije snabdijevane njemačke formacije.

Najveći broj, preko dvije trećine borbenih zadataka na teritoriji Bosne i Hercegovine, BAF je izvršio protiv željezničkog transporta i infrastrukture, te drumskog saobraćaja. Iz doline Save preko Bosne i Hercegovine prugom su bile spojene dvije strateške komunikacije; pruga Zagreb – Beograd i Jadransko more. Od polovine oktobra 1944. godine i prodora Crvene armije s istoka, na strateški pravac duž rijeka Save i

Dunava, kroz Bosnu i Hercegovinu vodio je strateški pravac povlačenja njemačkih snaga iz Grčke, Albanije te potom i Crne Gore. Pravci povlačenja s istoka sastajali su se u Sarajevu, te je do kraja rata Bosna i Hercegovina bila poprište intenzivnih napada na komunikacije. Dejstva iznad Bosne i Hercegovine su postepeno pojačavana od kraja 1943. i početka 1944. godine. Od osnivanja BAF-a, tokom cijelog perioda trajanja savezničkih vazduhoplovnih akcija, one su iznosile okvirno 10% ukupnih akcija izvršenih nad Balkanom, osim u novembru 1944. godine, tokom perioda koncentrisanja njemačkih snaga Grupe armija "E" i 21. brdskog korpusa duž pravaca komunikacija, kada je procenat bio značajno veći.

Nad Jugoslavijom, odnosno prostorom na kojem su operacije izvodile NOV i POJ, osnovni vid dejstava vazduhoplovnih snaga su napadi na zemaljske ciljeve topovima, raketama ili bombama. Borbe u vazduhu su bile sporadične, a BAF je, iako naoružan pretežno lovačkim skvadronima, imao svega dvije borbe u kojima je oborio lake izviđačke avione. Čak su i napadi na aerodrome bili sporadični s obzirom na to da već od maja 1944. godine, i izražene savezničke premoći u vazduhu tokom operacije *Rosselsprung*, Nijemci na ovim područjima nisu zadržavali značajnije vazduhoplovne snage, niti snage koje bi ih mogle ugroziti. Razlog ovome je bila apsolutna saveznička premoć u vazduhu ostvarena već od kraja 1943. godine koja je omogućila slobodniju i širu upotrebu avijacije za dejstva protiv zemaljskih ciljeva. Zbog toga su i svi gubici BAF-a iznad Bosne i Hercegovine uzrokovani protivavionskom artiljerijom. Iako su napadi na zemaljske ciljeve bili gotovo isključivi zadatak borbenih eskadrila BAF-a, neposredna sadejstva avijacije i kopnene vojske su bila mnogo rjeđa nego na frontu na Apeninskom poluostrvu. Zbog gerilskog načina ratovanja koji su vodile NOV i POJ, na ovim prostorima nije postojala demarkaciona linija fronte u savezničkoj terminologiji poznata kao "bomblina" koja je razdvajala prostor na kojem su bile vlastite trupe i prostor slobodan za vazдушna dejstva. Zatim, zbog neodgovarajućeg stanja sredstava veze i sporog protoka informacija, avijacija nije mogla biti angažovana u odsudnom momentu kako

bi pružila podršku snagama na zemlji. Ipak dejstva avijacije u podršci operacijama NOV-a i POJ-a vršena su redovno kako bi kulminirala u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije.

Balkansko ratno vazduhoplovstvo je predstavljalo jedinstvenu savezničku komandu u Evropi tokom Drugog svjetskog rata čiji je zadatak bio podrška snagama otpora koje su vodile borbe protiv Nijemaca i njihovih pomagača. No ovdje mora biti zaključeno da je formiranje takve komande bilo jedan od presudnih faktora da se NOV i POJ, koje su bile ustrojene po doktrini gerilskog pokreta otpora male snage i ograničenog obima dejstava, transformišu u oružane snage koje su na strateškom nivou učestvovala u ratnim operacijama na mediteranskom vojištu i bile uključene u realizaciju ciljeva koji su nadilazili samo protjerivanje okupatora iz zemlje, zbog čega je i istočno krilo mediteranskog vojišta i nazvano "Pepeljugin front". Iako ne može biti rečeno da su saveznička ratna vazduhoplovstva u tome imala isključivu zaslugu, ne može biti prenebregnuta činjenica da je BAF imao jednu od ključnih uloga u razbijanju njemačkih i kvislinških jedinica, te da je značajno doprinio pobjedi nad okupatorskim snagama u jugoistočnoj Evropi.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- National Archives, London (NA)
 - Fond: Air Ministry and Successors (AMS)
- Air Force Historical Research Agency, Maxwell (AFHRA)
 - Fond: Microfilmed Air Force Publications and Forms (MAFPF)
(u međuvremenu je fond dobio novi naziv – Microfilmed documents and publications)

Objavljeni izvori:

- Džinić, Dragoslav ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom XII, knj. 4. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1979.
- Jaksimović Sekula ur. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II, knj. 13. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1982.
- Krstić Miloš ur. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II, knj. 12. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1971.
- Krstić, Miloš ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 34. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1974.
- Krstić, Miloš ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom XI, knj. 4. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1975.
- Krstić, Miloš ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 33. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1970.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knj. 21. Beograd: Vojni istorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1958.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom V, knj. 26. Beograd: Istorijski institut Jugoslovenske narodne armije, 1961.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 27. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1967.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 28. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1967.

- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 29. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom X, knj. 1. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1966.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 30. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968.
- Trgo, Fabijan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, tom IV, knj. 31. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1968.
- Vujošević, Jovan ur. *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II knj. 14. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1981.

LITERATURA

Knjige:

- Craven, Wesley F. i James L. Cate. *The Army Air Forces in World War II*, Volume 2. Chicago, Illinois: Chicago University Press, 1949.
- Davis, Richard G. *Bombing the European Axis Powers-A Historical Digest of the Combined Bomber Offensive 1939-1945*. Maxwell Air Force Base: Air University Press, 2006.
- Evans, Bryn. *The Decisive Campaigns of the Desert Air Force 1942-1945*. Barnsley: Pen & Sword, 2012.
- Freeman, Paul J. *The Cinderella Front: Allies Special Air Operations in Yugoslavia During World War Two*. Montgomery: Air Command and Staff College, 1997.
- Granfield, Alun. *Bombers Over Sand and Snow: 205. Group RAF in World War Two*. Barnsley: Pen and Sword Publishing, 2011.

- Lazarević, Božo. *Vazduhoplovstvo u NOR-u 1941–1945*. Beograd: Vojnoizdavački zavod Vojno delo, 1972.
- Leary, William M. *Fueling the Fires of Resistance: Army Air Forces Special Operations in Balkans During World War II*. Maxwell AFB: Airforce History and Museums Programe, 1995.
- Mahoney, Kevin A. *Fifteenth Air Force against the Axis: Combat Missions over Europe during World War II*. Lanham, Toronto, Plymouth UK: The Scarecrow Press, 2013.
- McLean, Fitzroy. *Eastern Approaches*. London: Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1949.
- Pejčić, Predrag. *Prva i Druga eskadrila NOVJ*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991.
- Pribilović, Kažimir. *Povijesna građa oko bombardiranja Zadra u Drugom svjetskom ratu*. Zadar: Matica hrvatska Zadar, 2006.
- Prien, Jochen, i Gerhard Stemmer. *Jagdgeschwader 3 “Udet” in WWII: II/JG3 in Action with Messerschmitt Bf-109*. Atglen: Schiffer Military History, 2003.
- Warren, Harris G. *Special Operations: AAF Aid to European Resistance Movements 1943-1945*. Maxwell AFB: AAF Historical Office, 1947.

Članci:

- Jefford, Jeff. “The Balkan Air Force”. *Royal Air Force Historical Society Journal*. br. 46 (2009): 63-80.
- Ulepič, Zdenko. “Kratak pregled razvoja vazduhoplovne situacija na jugoslovenskom ratištu”. u: *Vazduhoplovstvo u strategiji NOR-a*, ur. Ivo Matović. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1986, 29-39.
- Vrana, Sead. “Vazдушna bombardovanja Sarajeva u Drugom svjetskom ratu”. *Historijska traganja*, br. 19 (2020): 275-305.

Sadržaji sa www. (World Wide Web):

- "Operational Reports" (Sheet no. 3 War diary Sixty-sixth fighter squadron A.P.O. 525, November 1943), The 57th fighter group (pristup ostvaren 26. 1. 2022, http://www.57thfightergroup.org/operational_reports.html).
- "Luftwaffe Airfields 1935-1945 Yugoslavia", The Luftwaffe, 1933-45 (pristup ostvaren 2. 2. 2022, <https://www.wv2.dk/lwairfields.html>).
- "Missing Air Crew Reprt MACR #1184", The 57th fighter group (pristup ostvaren 25. 1. 2022, http://www.57thfightergroup.org/missing_air_crew_reports.html).
- "Operational Reports" (Sheet no. 3 War diary Sixty-sixth fighter squadron A.P.O. 525, December 1943), The 57th fighter group (pristup ostvaren 26. 1. 2022, http://www.57thfightergroup.org/operational_reports.html).
- "12th Air Force, 57th Bombardment Wing, 321st Bombardment Group, History: November 1944", The 57th Bomb Wing Association (pristup ostvaren: 2. 2. 2022, http://www.57thbombwing.com/321st-History/321_BG_1944-11.pdf).
- "War Diary of the 340th Bombardment Group (Transcribed from US Army microfilm)", The 57th fighter group (pristup ostvaren 2. 2. 2022, http://www.57thbombwing.com/340th_History/340th_Diary/12_December1943.pdf).

Summary

Balkan Air Force and Its Combat Engagements in Bosnia and Herzegovina

Balkan Air Force was unique Allied command during the Second World War. It was formed exclusively to support resistance moves in Greece, Albania and especially Yugoslavia. At the peak of its strength, it had 19 squadrons of fighters, fighter-bombers and bombers from six different nations and flew different types of missions mostly engaging German ground forces. During ten months of combat operations, Balkan Air Force flew at least 2.311 sorties in 501 combat missions in Bosnia and Herzegovina. Two thirds of all missions were flown against railroad traffic and infrastructure. BAF followed Allied doctrine as Balkans was seen as the east wing of the Mediterranean theater of operations and all German moves were observed as potential threat to the effort in Apennines. Allied doctrine can be observed in the best way through operation *Ratweek* – slowing down German withdrawal from Greece by disrupting traffic over the Balkans at the first week of September 1944. During that operation BAF and YPLA cooperated on the massive scale all over the Yugoslavia destroying railways, bridges and other assets essential for the German effort. The most intensive engagements over Bosnia and Herzegovina BAF had in November 1944. during assembly of German Army Group “E” in Bosnia and Herzegovina. During final stages of the World War Two BAF provided direct air support to Yugoslav People’s Liberation Army units during operations for the liberation of the cities in Bosnia and Herzegovina. Balkan Air Force presented *defacto* YPLA air force during the World War Two in Yugoslavian and it can be said that it provided driving force to transform Yugoslav People’s Liberation Army from guerrilla movement to a powerful armed force.